

Qorqudşünaslıq: axtarışlar, aşkarlamalar

Ramazan QAFARLI

Filologiya elmləri doktoru, professor

AMEA Folklor İnstitutu

E-mail: ramazanqafar@gmail.com

<https://doi.org/10.59849/2309-7949.2024.4.3>

**«KİTABİ-DƏDƏ QORQUD» VƏ «KOROĞLU» DASTANLARININ
STRUKTUR-SEMANTİK VƏ TİPOLOJİ TƏHLİLİ**

Açar sözlər: janr, üslub, qəhrəman, süjet tipləri, motiv, Bamsı Beyrək, Basat, Dəli Domrul, Koroğlu, Dəmirçiöglü, semantika, funksionallıq, semiotika

Summary

Ramazan Gafarli

**Structural-semantic and typological analysis of the epics
"Kitabi-Dede Korgut" and Koroglu"**

The article provides a functional-typological comparison of the epics "Kitabi-Dede Korgut" and "Koroglu". The author proves that if "Kitabi-Dede Gorgut" appears rather as an ancient Oghuz heroic epic based on mythological and tribal values, then "Koroglu" becomes a symbol of the struggle for national freedom and social justice, and their functional-typological comparison helps to understand the evolution of the Turkic epic tradition. "The Book of Dede Korgut" and "Koroglu" are heroic epics. And in both works there are interesting images of brave gentlemen and madmen, enemies, women and girls. A number of the listed characters are analyzed separately and in comparison with each other

1. Beys and madmen
2. Enemies: glorious meliks - pashas and khans
3. Comparison of female characters: Burla-khatun - Nigar-khanum, Banu Chichek, Seljan-khatun - Telli-khanum, Mahbub-khanum, etc.

Keywords: genre, style, hero, plot types, motive, Bamsi Beyrek, Basat, Deli Domrul, Koroglu, Demirshioglu, semantics, functionality, semiotics

Резюме

Рамазан Кафарлы

**Структурно-семантический и типологический анализ эпосов
«Китаби-Деде Коргут» и «Кероглу»**

В статье проводится функционально-типологическое сравнение эпосов «Китаби-Деде Коргут» и «Кероглу». Автор доказывает, что если «Китаби-Деде Горгут» предстает скорее как огузский древний героический эпос, основанный на мифологических и родоплеменных ценностях, то «Кероглу» становится символом борьбы за национальную свободу и социальную справедливость, а их функционально-типологическое сопоставление помогает понять эволюцию тюркской эпической традиции. «Книга Деде Коргуда» и «Кероглу» — героичес-

кие эпосы. И в обоих произведениях есть интересные образы храбрых джентльменов и безумцев, врагов, женщин и девушек. Анализируются ряд перечисленных персонажей по отдельности и в сравнении друг с другом

1. Бей и безумцы

2. Враги: славные мелики - паши и ханы

3. Сравнение женских персонажей: Бурла-хатун - Нигяр-ханум, Бану Чичек, Сельджан-хатун - Телли-ханум, Махбуб-ханум и т. д.

Ключевые слова: жанр, стиль, герой, типы сюжета, мотив, Бамси Бейрек, Басат, Дели Домрул, Кёроглу, Демиршиоглу, семантика, функциональность, семиотика

"Kitabi-Dədə Qorqud" və "Koroğlu" dastanlarının funksional-tipoloji müqayisəsi maraqlı, aktual və dərin mövzudur. Hər iki dastan oğuz türklərinin epik düşüncəsinin məhsulu olsa da, ayrı-ayrı zaman kəsirlərində yarandıqlarına və digər amillərə görə onların strukturunda, poetik ifadə vasitələrində, ideya-məzmununda, genezisində, yayılma arealında, mifoloji əsaslarında, performan-sında oxşarlıqlarla yanaşı fərqlər də nəzərə çarpır. Türk dilli xalqların ortaq mənəvi dəyərlərindən sayılan hər iki epos dünya mədəniyyəti xəzinəsinin ən möhtəşəm abidələrindəndir. Onların müqayisəli təhlili poetik şifahi epik ənənənin bir çox gizli sirlərinin açılmasına yardım edə bilər. Belə ki, «Kitabi-Dədə Qorqud» digər xalqlarda analoqu tapılmayan elə bir epik vüsətli şifahi ədəbi əsər nümunəsidir ki, onda əcdadlarımızın ilkin dünyagörüşündən başlamış orta çağların tarixi hadisələrinə qədər əksər sosial institutların izləri əks olunur, daha dəqiq desək, Qafqaz türkünün milli xarakteri, psixologiyası, adət-ənənələri, dini, fəlsəfi baxışları, əxlaqı, dövlət quruculuğu, qəhrəmanlıq salnaməsi, ailə münasibətləri (ər-arvad, ata-oğul), Vətənə, torpağa bağlılığı, qonşularla əlaqələri, ritualları, məişəti, yaşayış tərzinin əksər atributları, daxili və xarici düşmənlərlə mübarizəsi, müxtəlif təbəqələrə və yaş dövrlərinə məxsus insanların davranışı, şifahi və yazılı dilinin tarixi özünə yer tapır. Başqa epos göstərmək olmaz ki, içərisində «Dədə Qorqud»da olduğu qədər bir-birindən seçilən xarakterlər iştirak etsin, canlı dialoqlar, təsvirlər və rəngarəng poetik fiqurlardan qurulsun. "Kitab"dakı boyların (oğuznamələrin) hər birində hiss, həyəcan və duyğular sözün sehri ilə tərənnüm edilir. Cəmiyyət təbiətlə, maddi varlıqlar mənəvi aləmlə qarşılıqlı əlaqədə, ünsiyyətdə verilir. Hadisələrdə xalqın müxtəlif təbəqəsinin məişətinə güzgü tutulur. Çoxsaylı etnik xüsusiyyətlər ümumbəşəri dəyərlər səviyyəsinə qaldırılır. Zaman-məkan dəyişmələrinin nizamı, ardıcılığı, vəhdəti, bəzi hallarda uyğunsuzluğu qalın Oğuz elinin baxış bucağından görünsə də, dinindən, əqidəsindən, irqindən, cinsindən milliyyətindən asılı olmayaraq yer üzündə yaşayan bütün insanların ruhunu oxşayır. Əsas motivlər ilkin təsəvvürlərdən yoğurulur, lakin gerçəkliklə, hətta tarixdə baş verən əhvalatlarla əlaqələndirilir, həmişə anlaşıqlı görünür. Başqa sözlə, eposda mifoloji qatların çoxluğuna baxmayaraq, əhvalatlar reallığını itirmir¹.

¹ Qafarlı R. Türk-oğuz eposunda mifoloji kontinium. Eposun "uzunluq toposları" Mifoloji dünya

«Koroğlu» da Azərbaycan xalqının dünya mədəniyyəti xəzinəsinə bəxş etdiyi ən möhtəşəm ədəbi sənət nümunələrindən biridir. Eposun yurdumuzda yaranıb bir neçə istiqamətdə sərhədlərimizi aşaraq geniş yayılmasının əsas səbəbi odur ki, məzmununda milli məhdudiyyət və dini təəssübkeşlik yoxdur, daha doğrusu, üst qatda əsas qayəsi azadlıq və ictimai-sosial haqsızlığa qarşı barışmazlıq ideyaları aşılamaqdır. Ona görə də bir neçə əsr ərzində Azərbaycan Koroğlusunu ilk olaraq

Qafqazda – **kumık, gürcü, abxaz və ermənilər,**

Şərqdə, əsasən Orta Asiyada – **qazaq, özbək, türkmən, qaraqalpaq və taciklər,**

Sibirdə **tobol tatarları,**

Yaxın Şərqdə – **fars, ərəb, kürd və osmanlı türkləri,**

Qərbə doğru istiqamətlənəndə – **qaqauz, moldovan, macar, balkanlar, kırım tatarları** arasında özünü epik vüsətli qəhrəman tək təsdiqləmişdir.

Yer kürresinin böyük ərazilərində məskunlaşan xalqların dil, din və milli mədəniyyətlərə görə bir-birindən fərqlənməsi, B.A.Karriyevin yazdığı kimi, «eposun geniş arealda yayılmasına heç bir maneçilik törətməmişdir»¹. «Koroğlu», «Goroğlu», «Kuroqlı», «Qurquli» adları ilə müxtəlif xalqlar tərəfindən özünü kütləşdirilərkən əksər motivlər və süjet xəttindəki hadisələr qorunub saxlansa da, variantların hər biri spesifik çalarlarla zənginləşib yerli amilləri də məzmununda əritmiş və orijinallıq kəsb etmişdir. Faktlar göstərir ki, Azərbaycan «Koroğlu»su Şərqi və Qərbi heyran etmiş, variatlaşdıqca, versiyalaşdıqca hər bir yeni etnosun milli folklor ənənələrinə xas poetik və üslubi füsurlardan qurulmuş, hadisələri hər millət öz adət-ənənəsinə, dünyabaxışına, məişətinə, adət-ənənələrinə uyğunlaşdırmışdır.

İlk əvvəl hər iki eposun üzdə olan əlamətlərinə görə əsas müqayisə nöqtələrini müəyyənləşdirək.

1. Janr və üslub:

- **"Kitabi-Dədə Qorqud"** — əski qəhrəmanlıq eposudur, geniş mifoloji qatlara malikdir, tarixlə səsləşən məqamlar alt qatdadır, əxlaqi-tərbiyəvi və didaktik elementlərlə, insani keyfiyyətlərin əhatəli təsviri ilə zəngindir. Eposda qəhrəmanlar döyüşkənlik, igidlik, alplıq, ərənliliklə yanaşı, həm də əxlaqi dəyərlərin (mərdlik, dostluq, sevgi, ailəyə, yurda, torpağa, el-obaya sədaqətlik və s.) daşıyıcısıdır, spesifik kişilik məktəbinin nümayəndələridir.

- **"Koroğlu"** — qəhrəmanlıq-qaçaq dastanlarının əsasını qoyan çoxqollu şifahi epik ədəbi abidədir. Daha çox sosial üsyanı, xalq kütləsinin, sadə peşə və sənət adamlarının haqq-ədalət prinsiplərinin müdafiəsi uğrunda apardığı ardıcıl mü-

modelinin kəmiyyət strukturu. Dədə Qorqud araşdırmaları" toplusunda. Sayı 2, B., ADPU-nun nəşri, 2013, s. 4-50.

¹ Карриев Б.А. Эпические сказания о Кер-оглы у тюркоязычных народов. — Наука, Главная редакция восточной литературы, М., 1968, с. 5.

barizəsini özündə ehtiva edir. Eposun ayrı-ayrı qollarında qəhrəman fərdi ideallar uğrunda deyil, xalq kütlələrinin sosial azadlığı üçün mübarizə aparır.

2. Qəhrəman obrazları, yaxud igidlik tipləri:

- **"Kitabi-Dədə Qorqud"** eposunda qəhrəmanlar Oğuz elinin namusunu, şərəfini, sərhədlərini qoruyan çoxlu alp-ərən tipini əks etdirir (Basat, Bamsı Beyrək, Dəli Domrul, Alp Aruz, Yeynək, Qanturalı, Qazan bəy, Uruz, Qaraca Çoban və s.). Onların mübarizəsi öz tayfasının maraqları çevrəsindən kənara çıxmır.

- **"Koroğlu"** dastanında isə əsas baş qəhrəman Koroğludur. O, feodal-ların: xanların, bəylərin haqsızlığından narazı olan kənd və şəhər sənətkarlarını ətrafına toplayıb sosial ədalətsizliklə barışmaz mübarizə aparır, qaçaq həyatı sürən xalq qəhrəmanı başlanğıcda haqsızlıqla rastlaşır, atası Alı kişinin gözləri xanın anlamazlığı ucbatından çıxarılır. Kor mehtərin oğlu əvvəl şəxsi intiqamı üçün, sonra isə bütöv xalqın sosial problemlərinin həlli uğrunda savaşa başlayır. Xanın ilxısını bəsləyən Alı kişinin oğlu Rövsən üsyançı tipinə çevrilir.

Koroğlu və dəlilər fərdi qeyri-adi, fəvqəl-təbii gücləri ilə deyil, real döyüş bacarıqları, təşkilatçılıq qabiliyyətləri, hətta kütləvi dava taktikasına yiyələnmələri ilə fərqlənilirlər. "Kitabi-Dədə Qorqud"-da Koroğlu kimi vahid lider yoxdur, ancaq liderlik funksiyasını yerinə yetirməyə can atan, səhvlərə yol verib oğuz ellərini fəlakətə, İç Oğuzla Dış Oğuzu bir-biri ilə savaşa sürükləyən iki fərqli qəhrəman (Qazan bəy və Alp Aruz) var. Onlar Koroğlu kimi lider olmaq imkanından məhrumdurlar.

3. Mifoloji qat və simvolik aspektlər:

- **"Kitabi-Dədə Qorqud"** eposunda mifoloji elementlər güclüdür və dərin qatlarla bağlıdır, ilkinliklə, başlanğıcla bağlıdır və bəzi boylarda üst qatdadır. Bəzi qəhrəmanlar sakral gücə malik mifoloji obrazlarla ölüm-dirim savaşına çıxırlar. Məsələn, Basatın Tepəgözlə döyüşü, Dəli Domrulun Əzrayılla qarşılaşması, su kultu, Oğuz eli üçün Tanrıdan duaların qəbul olunması arzusu və s.

- **"Koroğlu"** dastanında isə mifoloji amillər çox azdır və alt qatdadır, Rövsən-ışıq və Koroğlu-zülmət paraleli real insanın adı vasitəsi ilə kodlaşır. Dastanda qəhrəmanlıq daha gerçək sosial-tarixi kontekstdə təqdim olunur. Ancaq Koroğlunun göy-ildırım daşından düzəldilən Misri qılıncı, qanadlı dərya atları (Qırat və Dürat), qoşa bulağın dirilik suyu mifoloji ünsürlərin daşıyıcısı kimi verilir və sazın ifasında aşiq musiqisi də müəyyən mistik-epik çalara malik olur.

4. İdeya və aşılanan mesaj:

- **"Dədə Qorqud"** eposundakı qarşıdurmalarda, konfliktdə məqsəd qəbilə dəyərlərini, türk etnik-mədəni kimliyini və oğuz elinin möhkəmliyini qorumaqdır.

- **"Koroğlu"** dastanında isə əsas məqsəd xalqın zülmə, ədalətsizliyə qarşı birləşmək, üsyan ruhunu və sosial bərabərliyə çağırışı yaymaqdır.

5. Struktur və kompozisiya:

- **"Kitabi-Dədə Qorqud"** eposu müqəddimədən və 12 boydan ibarətdir. Boyların hər biri ayrıca, müstəqil süjetli hekayədir, mühit eynidir, lakin hadisələ-

rin süjet xəttinin ardıcılığı yoxdur. Boylar ümumi oğuz birliyi ideologiyası ilə bir-birinə bağlanır.

- **"Koroğlu"** dastanı isə müxtəlif variantlarda yayılsa da, struktur baxımından ümumi bir qəhrəmanın həyatını, mübarizəsini ardıcılıqla, davamlı şəkildə təqdim edir.

Əslində mətnin quruluşu baxımından da eposların müqayisə etsək, müəyyən oxşarlıqlar və fərqlərin nəzərə çarpdığını görürük.

Oxşarlıqlar:

- **Epik janr və qəhrəmanlıq ruhu** – Həm *"Kitabi-Dədə Qorqud"*, həm də *"Koroğlu"* türk epik ənənəsinə əsaslanan qəhrəmanlıq eposlarıdır. Onlarda igidlik, ədalət uğrunda mübarizə və qəhrəmanların şücaəti eyni vüsətlə təsvir olunur.

- **Roetik şifahi xalq yaradıcılığına bağlılıq** – Hər iki dastan əsrlər boyu ağızdan-ağıza ötürülmüş, sonradan yazıya alınmışdır.

- **Metrik quruluş və bədii üslub** – Hər iki əsər həm nəsr, həm də şeirlə ifadə olunur. Nəsr hissəsində hadisələr nəql edilir, şeir hissəsində isə qəhrəmanların monoloqları, dialoqları və duyğuları ifadə edilir.

- **Qəhrəman obrazları** – Hər iki dastanda igid və cəsur qəhrəmanlar əsas yer tutur. *"Kitabi-Dədə Qorqud"* eposunda Basat, Bamsı Beyrək, Salur Qazan kimi qəhrəmanlar var. *"Koroğlu"* dastanında isə əsas qəhrəman Koroğlu və onun dəstəsidir.

- **Əsas motivlər** – Ailə, cəsarət, şücaət, düşmənlə barışmazlıq, şərə qarşı qeyri-bərabər mübarizə, ədalət axtarışı və türklərin ənənəvi dəyərləri hər iki əsərdə mərkəzi motivlərdir.

Fərqlər:

- **Struktur və quruluş fərqləri** – *"Kitabi-Dədə Qorqud"* 12 boydan ibarət olub, hər boyda ayrıca bir qəhrəmanın macərası təsvir edilir. Hadisələr sərbəst şəkildədir, hər boyun sonunda tamamlanır, bir-biri ilə süjet bağlılığı yoxdur. Boylardakı hadisələr müstəqil epizodlar şəklində təqdim olunur. *"Koroğlu"* dastanında isə epik hadisə vahid süjet xətti üzərində qurulur və əsas qəhrəman Koroğlunun çevrəsində dövr edərək baş verir. Bütün boylarda Koroğlu süjet xəttinin əsas daşıyıcısıdır. Aşiq bütün hallarda onun mübarizəsinin müxtəlif məqamlarını dinləyicisinə izlədir.

- **Dastanın mənşəyi və tarixi dövrü** – *"Kitabi-Dədə Qorqud"* Oğuz türklərinə aid qədim eposdur və bəzi boylarda çox əski çağları əhatə edir. Tarixi əsasları VI-X əsrlərin hüduqlarında dayanır, mifoloji zamanı təsvir edən boylar daha da qədimlərə gedib çıxır. *"Koroğlu"* isə XVI-XVII əsrlərdə yaranmışdır və daha çox feodal istibdadına qarşı xalq hərəkətini əks etdirir.

- **Qəhrəman tipajları və apardıqları mübarizənin məqsədləri** – *"Kitabi-Dədə Qorqud"*-da qəhrəmanlar əsasən Oğuz türklərinin düşmənlərinə – yadellilərə din, əqidə düşmənlərinə, kafirlərə, sakral qüvvələrə, Təpəgözə, Əzrayıla qarşı mübarizə aparırlar. Qəhrəmanlar tayfa və oğuz elinin maraqları naminə döyüşürlər.

"*Koroğlu*"da isə üsyan daxili qüvvələrlə aparılır və daha çox ictimai-sosial motivlərə əsaslanır. Koroğlu zülmkar bəylərə, xanlara, zalımlara qarşı çıxır, xalq kütlələrinin ədalət uğrunda mübarizəsini təmsil edir.

- **"Dədə Qorqud" və "Koroğlu"nun quruluşunda obrazların rolu** – "*Kitabi-Dədə Qorqud*"da Dədə Qorqud həm nəql edən, həm də müdrik ağsaqqal rolunda çıxış edir, hadisələrdə iştirak etməklə yanaşı, baş verənləri şərh etmək funksiyasını da öz üzərinə götürür. "*Koroğlu*"da isə əsas qəhrəman Koroğlu öz dövrünün xalq qəhrəmanı kimi təsvir olunur və dastanın bütün hadisələri onun ətrafında cərəyan edir.

Nəticə bundan ibarətdir ki:

- Hər iki dastan türk xalqının dəyərlərini, qəhrəmanlığını və ədalət uğrunda mübarizəsini əks etdirir. "*Kitabi-Dədə Qorqud*" qədim qəbilə-tayfa ənənələrinə əsaslanır və müstəqil süjetli silsilə dastanlar xarakteri daşıyır, "*Koroğlu*" dastanı isə çağın ictimai motivli hadisələrini eposlaşdıran davamlı süjet xəttinə malik xalq qəhrəmanlıq dastanıdır. Göstərilən fərqlər və oxşarlıqlar dastanların hər ikisinin unikal və dəyərli olmasını təmin edir. Bir sözlə, biri tarixin dərinliklərindən gələn milli-mifik irsimizdirsə, digəri xalqın ədalət arzularını tərənnüm edən qəhrəmanlıq səlnaməsidir.

"Dədə Qorqud" eposunun 12 boyunun **süjet və kompozisiyası ilə** "*Koroğlu*" dastanının qollarının **süjet və kompozisiyası arasında** oxşarlıq və fərqlər var. Belə bir sual doğur: "Dədə Qorqud"un boyları və "*Koroğlu*"nun qolları arasında vahid süjet xətti hansı şəkildədir?

Bu sorğuya düzgün cavab tapmaq məqsədi ilə eposun boyları və dastanın qolları arasında süjet-kompozisiya xüsusiyyətlərinin müqayisəsini aparsaq, görürük ki: hər iki epos çoxşaxəli süjet strukturu, epik kompozisiyası ilə seçilir. Onların süjet xətti, kompozisiya quruluşu, motiv, epizod əlaqələri aşağıdakı şəkildə nəzərə çarpır:

İlk növbədə, oxşarlıqlar epizodların quruluşunda özünü göstərir. Belə ki, həm "*Dədə Qorqud*", həm də "*Koroğlu*" ayrı-ayrı bitkin hadisələrdən, əhvalatlardan (boylardan və qollardan) ibarətdir.

- Hər boyda (qol) müstəqil hadisə nəql edilsə də, ümumi qəhrəmanlıq və ədalət uğrunda mübarizə motivlərinə malikdir.

- **Nəsr və nəzm vəhdəti var.** – Hər iki eposda hadisələr əsasən **nəsr**lə təsvir edilir, ancaq qəhrəmanların nitqləri, monoloqları və bəzi dramatik məqamlar **nəzmlə (şeyrlə)** ifadə olunur.

- **Qəhrəman süjet xəttinin inkişafında mərkəz "oyunçu" funksiyasını yerinə yetirir** – Həm "*Dədə Qorqud*", həm də "*Koroğlu*" eposlarında əsas qəhrəman və onun çevrəsindəki döyüşçülər hadisələri formalaşdırır. "*Dədə Qorqud*"da Salur Qazan, Bamsı Beyrək, Basat kimi igidlər ayrı-ayrılıqda qəhrəmanlıq nümayiş etdirirlər. "*Koroğlu*"da isə Rövşən (Koroğlu) baş qəhrəman olmaqla yanaşı, dəlilər (Dəli Həsən, Eyvaz, Dəmirçioglu, İsabala, Kosa Səfər və b.) də ayrı-ayrı qollarda xüsusi fəallıq göstərir, eləcə də finişdə baş qəhrəman dəlilər birlikdə döyüşür.

- **Qəbilə-tayfa maraqlarının qorunması** – "Dədə Qorqud" boylarında tayfalar arasındakı mübarizə, düşmən basqınları və qəhrəmanların öz soyunun şərəfini qoruması ön plandadır. "Koroğlu" dastanını qollarında isə zalım bəylərə, xanlara və hakimiyyətə - Xotkara qarşı dəlilərin fərdi və kollektiv döyüşü başlanır, finalında hamı bir araya gəlib, baş qəhrəmanın mübarizəsini zəfərlə başa vururlar. Elin birliyi şəri aradan qaldırır.

Fərqləri nəzərdən keçirək:

- **Vahid süjet xəttinin olub-olmaması** – "Dədə Qorqud" eposunun 12 boyu arasında tam **vahid süjet xətti yoxdur**. Hər boy ayrıca müstəqil hadisəni nəql edir, çox hallarda boylarda təsvir olunan hadisələr arasında rabitə qırılır, zaman sıçrayışları, aşırımlar baş verir, mifik zamandan empirik zamana, yaxud əksinə empirik zamandan mifik zamana keçilir. Məkan, tayfa, kök, soy eyniliyi ümumi motivləşmə təsiri bağışlayır, eyni qəhrəmanların bəzi boylarda görünməsi, fəaliyyətlərinin təkrarlanması kompozisiya bütövlüyü təsiri bağışlayır. "Koroğlu" dastanında isə müəyyən **vahid süjet xətti var**, düzxətli və şazəlidir, zaman ardıcılığı pozulmur. Koroğlunun gənclik çağlarından başlanan mübarizəsi ömrünün sonun qədər xronoloji keçidlərlə davam edir.

- **Qəhrəmanların inkişafı** – "Dədə Qorqud" boylarında qəhrəmanlar yetişmiş, xüsusi hərbi təlim görmüş döyüşkən igidlər kimi təsvir olunur, onlarda ikili xarakter, dəyişkənlik, demək olar ki, müşahidə edilmir. "Koroğlu" dastanında isə baş qəhrəmanın mehdərlikdən, at çapıb-oynatmaqla çağlayan hünəri pilləli şəkildə qəhrəmanlığa, ərəniyə yüksəlir. Koroğlu həm sərkərdə, döyüşçü kimi, həm də mahir saz-söz ustası kimi iki funksiyanı yerinə yetirir. Onun dəlilərlə birlikdə keçdiyi mübarizə yolları, çətinliklərə sinə gərməsi, mərhələ-mərhələ inkişafı, fərdi keyfiyyətlər qazanıb Qoç Koroğluya çevrilməsi açıq-aşkar hiss olunur.

- **Dastanların dinamikası və zaman axınının təsviri** – Təkrar da olsa vurğulamalıyıq ki, "Dədə Qorqud" boylarında hadisələrin zamana görə ardıcılığı pozulur. Hər boy müstəqil hadisəni təsvir etdiyi üçün zaman sıçrayışları baş verir. "Koroğlu" dastanının qollarında isə daha çox ardıcıl, xronoloji inkişaf göstərilir. Məsələn, "Koroğlunun atlanması, Qıratı, Düratı sınaqdan keçirməsi", "silah əldə etməsi", "ayrı-ayrı dəliləri başına toplaması", "Çənlibel qalasını ələ keçirib dövlət içərisində azad dövlət qurması", "sevib, Nigar xanımı qaçıdırıb evlənməsi", "qocalması və ölməsi (Paris nüsxəsinə əsasən)" bir zaman sisteminin ardıcıl mərhələləri kimi nəzərə çatdırılır.

- **Dastanların sosial mesajı** – "Dədə Qorqud" boylarında qəbilə-tayfa döyüşləri, Oğuzların yaşadıkları məkanın hüdudlarından kənardakı düşmənlərin xəyanətlərinə, həmlələrinə qarşı barışmazlıq nümayiş etdirilir, xarici qüvvələrə qarşı mübarizədə oğuz-türk tayfalarının birliyi təsvir edilir. "Koroğlu" dastanı isə sosial ədalətsizlik, feodal zalımlığı, xalqın haqları uğrunda savaşı, ölkədaxili idarəçilikdəki çatışmazlıqların aradan qaldırılmasını dinləyicilərə çatdırır.

Müqayisədən belə nəticə çıxır ki, bu iki dastan bir-birini tamamlayan epik mənbələrdir.

QANTURALI- KOROĞLU VƏ SELCAN XATUN- NİGAR XANIM PARALELLƏRİ

Süjet tiplərinə, motivlərə görə oxşarlıqlar və fərqlər də bir-biri ilə müqayisə edildikdə maraqlı nəticələr ortaya çıxarır. Məsələn, beynəlmiləl qəhrəmanlıqla nişanlanma motivinin təsvirində Qanturalı Selcan xatunu əvvəl xoşluqla, şücaət göstərməklə Trabzondan alıb Oğuz elinə gətirir. Yadellilər onları yola salandan sonra peşiman olub üstlərinə qoşun çəkirlər. Oxşar hadisə cüzi fərqlərlə Koroğlunun Nigar xanımı qaçırıb Çənlibelə gətirməsi süjetində də təsadüf olunur.

Qeyd etdiyimiz kimi Qanturalının **Selcan xatun Oğuz elinə, Koroğlunun Nigar xanımı Çənlibelə gətirməsi epizodlarının** həm oxşar, həm də fərqli cəhətlər var.

Oxşar cəhətlər:

1. Qadının əldə edilməsi süjeti.

- Hər iki dastanda qadın qəhrəmanın qələbəsi nəticəsində onun həyatına daxil olur.

- Qanturalı Trabzon təkurunun qızını cəsarət və igidlik nümayiş etdirib qazanır.

- Koroğlu Nigarı döyüş və siyasi oyunla əldə edir.

2. Yad ölkədən qadın almaq prinsipi.

- Hər iki dastanda qəhrəman evlənəcəyi xanımı yadların arasından, ya da ölkə daxilindəki əks mühitdən seçir.

- Selcan xatun xristian (Bizans) dünyasından Oğuz elinə gətirilir.

- Nigar xanım isə qonşu Osmanlı mühitindən Koroğlunun azad Çənlibel dünyasına aparılır.

3. Qadın qəhrəmanın müstəsna gözəlliyi, ağılı, şücaəti və iradəsi.

- Həm Selcan xatun, həm də Nigar xanım klassik epik düşüncə (nağıl və dastan) gözəlləri kimi təsvir olunur.

- Eyni zamanda biri heç passiv deyil, dəmir iradəyə, möhkəm xarakterə, ağılı, kamala malikdir, yeri gələndə sədaqət və igidlik nümayiş etdirirlər.

4. Kişi qəhrəman igidliyini və gücünü sübut etməsi

- Hər iki aşiq (Qanturalı və Koroğlu) sevdiyi qızı əldə etmək üçün fiziki və strateji güc nümayiş etdirir.

- Bu, onların qəhrəman, alp, ərən obrazını yaddaşlarda daha da möhkəmləndir.

Aşağıdakı cədvəldə eposlardakı sevgililərin fərqli cəhətləri göstərilir:

Fərqli cəhətlər	Qanturalı və Selcan Xatun	Koroğlu və Nigar xanım
Qəhrəmanın sosial statusu	Qanturalı Oğuz bəyi və alpıdır. O, döyüşkən aristokrat qəbilə sisteminin içində yetişmişdir.	Koroğlu xalq qəhrəmanıdır, üsyançıdır. Sadə peşə sahibinin – mehtərin ailəsində doğulmuşdur. Onun Nigar xanımı alması sosial çərçivələri aşan bir hərəkətdir.
Qadının sosial statusu	Selcan xatun Trabzon təkurunun, əslində Bizans imperiyasının şahzadəsidir.	Nigar Türk-Osmanlı sistemində Sultanın - Xotkarın qızıdır.
Evlənmə yolu - metodu	Qanturalı igidliyini sübut edərək rəsmən Selcanı atasının razılığı ilə alır.	Koroğlu Nigarı fənd işlətməklə, döyüşməklə qaçırır, qapalı həyatında boğulan xanımı azad cəmiyyətdə yaşamağa dəvət edir.
Yeni mühitə uyğunlaşma	Selcan xatun Oğuz elinə gəldikdən sonra yeni qaydalara uyğunlaşır. Onun varlığı Oğuz mühitini dəyişdirmir.	Nigar xanım Çənlibelə gələndə, o artıq fərqli bir sosial, ideoloji mühitə daxil olur – burada dövlət, saray, ayrı-sekçilik yoxdur, üsyan və birlik, haqq-ədalət var. Bu amillər Nigar xanımın xarakterini dəyişdirir.

Nəticə etibarlı ilə bu iki epizod motivin -"qadın qəhrəmanın Oğuz bəyi, yaxud Koroğlu dəlisi tərəfindən əldə edilməsi" motivinin fərqli versiyalarıdır. "Dədə Qorqud" eposunda bu, daha klassik qəbilə-dövlət münasibətlərinə bağlıdır. "Koroğlu" dastanında isə sosial üsyan və azadlıq ideyaları ilə əlaqəlidir. Koroğlunun Nigar xanımı alması yalnız sevgi məsələsi deyil, həm də sosial müstəvidə bir dönüş nöqtəsidir.

Qəhrəmanlıq səhnələrində də hadisələrin təsvirinin oxşar və fərqli cəhətləri vardır.

Qanturalının Selcan Xatunu Trabzondan alması və Koroğlunun Nigar xanımı İstanbuldan qaçıraraq Çənlibelə gətirməsi süjetlərinin qəhrəmanlıq səhnələrində, hadisələrin geniş təsvirində həm üst-üstə düşən, həm oxşar, yaxın məqamlar, həm də fərqli cəhətlər nəzərə çarpır. Əsas oxşarlıq və fərqləri nəzərdən keçirək:

Oxşar cəhətlər:

- **Mübarizə və igidliyin sübutu** – Hər iki qəhrəman qadını əldə etmək üçün mübarizə aparır.
- Qanturalı əvvəl yarışda rəqiblərinə qalib gəlir, sonra döyüş meydanında düşmənlərini məğlub edərək gücünü sübut edir.
- Koroğlu isə Nigar xanımı Osmanlı bəylərinin əlindən alır, onunla birlikdə qaçır, arxasınca gələn qoşunla vuruşub muradına çatır.

- **Epik və dramatik gərginlik** – Hər iki dastanda hadisələr gərgin və dramatik şəkildə təsvir olunur.
- Qanturalının döyüş səhnələri qəhrəmanlıq motivlərini ön plana çıxarır.
- Koroğlu ilə Nigar xanımın qaçışı isə macərə dolu bir proses kimi təsvir edilir.
- **Qılınc və döyüş elementləri** – Qanturalı döyüşkən Oğuz alpıdır və onun qəhrəmanlığı fiziki güc üzərində qurulur.
- Koroğlunun döyüş tərzı isə həm fiziki güc, həm taktika, həm qeyri-adi silah və hiylə ilə müşayiət olunur.

2. At və sürət motivi:

- At döyüşdə Qanturalının igidliyinin bir hissəsidir.
- Koroğlunun Nigar xanımı qaçırmasında da **Qırat** mühüm rol oynayır. Atın sürəti və gücü qəhrəmanların üstünlüyünü simvolizə edir.

Fərqli cəhətlər:

Fərqli xüsusiyyətlər	Qanturalının Selcan Xatunu alması	Koroğlunun Nigarı gətirməsi
Hadisələrin inkişafı	Qanturalının döyüşü mərhələli şəkildə gedir: əvvəlcə yarış, fiziki mübarizə, sonra sülh və Selcan xatunun verilməsi. Ardınca xəyanət və savaş	Koroğlu Nigarı birbaşa mübarizə aparıb qaçırır, burada sülh elementi yoxdur.
Təsvirin üslubu	"Dədə Qorqud" dastanında qəhrəmanlıq təsvirləri konkret, qısa və sərtidir. Mübarizənin nəticəsi qəhrəmanın gücünə əsaslanır.	"Koroğlu" dastanında hadisələr daha təfərrüatlı, emosional və xalq dastanlarının şifahi üslubuna uyğun şəkildə təsvir edilir.
Qəhrəmanlığın mahiyyəti	Qanturalının qəhrəmanlığı fərdi cəsarət və güc üzərində qurulur. O, xüsusi igidlik göstərərək Selcan Xatunu atasının razılığı ilə alır.	Koroğlu qəhrəmanlığı sosial mübarizənin bir hissəsidir. O, Nigar xanımı təkcə qadın kimi deyil, həm də qapalı sistemdən azad etdiyi bir simvol kimi Çənlibelə aparır.
Rəqiblərin xarakteri	Trabzon şahzadəsinin atası ilə mübarizə daha çox ənənəvi qəbilə qarşıdurmasına bənzəyir.	Koroğlunun rəqibləri Osmanlı dövlət aparatına aid şəxslərdir və bu, siyasi xarakter daşıyır.

Nəticə ondan ibarətdir ki:

- **Qanturalının döyüş səhnəsi klassik qəhrəmanlıq strukturuna malikdir** – qəhrəman öz cəsarətini sübut edir, düşməni məğlub edir və qanuni şəkildə Selcan Xatunu alır.

• **Koroğlunun Nigarı gətirməsi isə daha çox üsyan və azadlıq ruhu daşıyır** – burada qəhrəman təkcə qadını deyil, həm də sosial ədalət anlayışını qoruyur.

Beləliklə, hər iki dastanda qəhrəmanlıq süjeti oxşar elementlər üzərində qurulsada, **"Dədə Qorqud"** dastanı icma-qəbilə cəmiyyətinin dəyərlərinə, **"Koroğlu"** dastanı isə xalq üsyanı və azadlıq ideyasına əsaslanır.

Bu süjetlərdəki kişi və qadın qəhrəmanları bir-birinə bağlayan və ayıran cəhətlər özünü göstərir. Belə ki, Qanturalı ilə Selcan xatun, eləcə də Koroğlu ilə Nigar xanım arasındakı münasibətlərin məzmunu, strukturunu təhlil etdikdə, onları bir-birinə **bağlayan** və **ayıran** əsas motivasiyaları müəyyən etmək mümkündür. Bu əlaqələr həm dastanların ideoloji məğzini, həm də epik ənənədə kişi və qadın rollarının necə təqdim edildiyini açıq şəkildə göstərir.

Qəhrəmanları bir-birinə bağlayan cəhətlər:

- **Məhəbbət və qəhrəmanlıq arasında bağlılıq** – Hər iki dastanda qadın qəhrəman kişi qəhrəmanın igidliyinə, cəsarətinə, daxili və xarici gözəlliyinə, qətiyyətinə vuurulur, onları öz mənəvi aləmlərinə, gerçək həyatlarına həyatına daxil edir.

- Qanturalının Selcan xatunu alması da, Koroğlunun Nigarı xanımı Çənlibelə aparması da kişi qəhrəmanın mübarizəsi nəticəsində baş versə də, hər iki qadının öz istəyi, razılığı ilə olur.

- **İnam və dəstək** – Selcan Xatun Oğuz elinə gəldikdən sonra Qanturalıya sədaqətli bir həyat yoldaşı olur.

- Nigar xanım isə Koroğlunun mübarizəsinə qoşularaq, onun ideallarını bölüşür, hətta yoldaşının mübarizəni dəstəkləyən fiqura çevrilir.

- **Qadının simvolik rolu** – Hər iki qadın qəhrəman kişi qəhrəmanın gücünü, üstünlüyünü və məqsədini ifadə edən bir simvol kimi təqdim olunur.

- Selcan xatun Oğuz igidinin qələbəsinin qazancı, Nigar xanım isə Koroğlunun azadlıq mübarizəsinin mənəvi mükafatı olur. Nəticədə hər ikisi ərlərinə ömür yolunda sədaqətlə yoldaşlıq edirlər.

- **Düşmən – yad mühitdən ayrılmaq** – Hər iki qadın qəhrəman xoşlama-dıqları, narazı qaldıqları bir mühitdən (Bizans və Osmanlı saraylarının qapalı mühiti) oğuz-türk qəhrəmanlarının dünyasına daxil olurlar.

- Bu, epik dastanlarda "özgə ölkədən qadın almaq" motivi ilə bağlıdır, qəhrəmanın təkcə döyüşkən deyil, həm də "mədəniyyət daşıyıcısı" olduğunu göstərir. Bu məqam gerçək tarixdəki Səfəvi və Osmanlı hökmdarlarının əksəriyyətinin həyat yoldaşlarının başqa diyarlardan gətirilməsi, hətta yad əqidəli ailələrin qızları olması haqqındakı rəvayətlərin xalq arasında müsbət təsirə malik olmasından da irəli gələ bilər.

Bu obrazları ayıran cəhətlər:

Cəhətlər	Qanturalı və Selcan Xatun	Koroğlu və Nigar xanım
Münasibətin mahiyyəti	Ənənəvi tayfa-qəbilə həyatına uyğun ailə quruluşudur. Selcan xatun ilk görüşdən Qanturalıya aşiq olur və Oğuz elinə həyat yoldaşı kimi daxil olur. Qanturalı ailə qurmaq məqsədini gerçəkləşdirir.	Üsyan və azadlıq mübarizəsi fonunda formalaşmış qeyri-ənənəvi münasibətdir. Nigar xanım Koroğlunun ideal və məqsədlərini bölüşən yoldaşdır.
Qadının rolunun dəyişməsi	Selcan xatun yeni mühitə uyğunlaşır və ənənəvi türk qadını rolunu qəbul edir.	Nigar xanım Çənlibeldə Koroğlunun döyüşçü yoldaşına çevrilir, ona məsləhətlər verir, bəzən cəmiyyətin siyasi həyatında rol oynayır.
Sevgi tərz	Qanturalının sevgisi qəbilə dəyərləri çərçivəsindədir. O, Selcanı Xatunu sevə bilər, amma əsas məsələ onun döyüşlə qazanılması və qızın özündə də döyüşkən ruhun olmasıdır.	Koroğlu ilə Nigar xanım arasında emosional bağlılıq daha dərin görünür. Nigar xanım həmişə Koroğlunu qoruyur, ona gərəkli məsləhətlər verir, yol göstərir.
Qadının sosial mənşəyi	Bizans şahzadəsidir, yad dünyadan gəlsə də, nəticədə ənənəvi türk qadınına çevrilir.	Osmanlı sisteminin bir hissəsidir, lakin Çənlibelə gəldikdən sonra üsyançıya çevrilir.
Qəhrəmanların dəyərləri	Qanturalı döyüşçüdür, ancaq tayfa-qəbilə qaydalarına tabedir. Selcan Xatunun könüllü şəkildə düşdüyü yeni mühitin sistemə uyğunlaşmaqdan daşqa yolu yoxdur.	Koroğlu təkcə döyüşçü deyil, həm də xalq lideridir. Nigar onunla bərabər mübarizə aparır və ərinin ideoloji dəstəkcisinə çevrilir.

Nəticə etibarilə bu müqayisə göstərir ki, **Qanturalı ilə Selcan Xatunun münasibəti ənənəvi tayfa-qəbilə strukturu çərçivəsində formalaşır**, halbuki **Koroğlu ilə Nigar xanımın münasibəti sosial-siyasi mübarizəyə əsaslanır və daha dinamikdir**.

- Selcan xatun Qanturalının həyatına daxil olduqdan sonra dəyişmir, sadəcə yeni bir sistemə uyğunlaşır.
- Nigar isə təkcə Koroğlunun sevdiyi qadın deyil, həm də Çənlibeldə onunla birgə mübarizə aparan silahdaşdır.

Beləliklə, **"Kitabi-Dədə Qorqud"** eposunda qadın qəhrəman daha çox passiv rol oynayır və qəbilə sisteminə uyğunlaşır, amma **"Koroğlu"** dastanında isə qadın aktiv şəkildə proseslərdə iştirak edir, hətta ideoloji mübarizədə simvola çevrilə bilər.

BEYNƏLMİLƏL MOTİVLƏR: ƏR ARVADININ TOYUNDA

Bamsı Beyrək Azərbaycan türklərinin yaddaşında əbədi həkk olunan cəfakəş aşiq, fədakar alp, ərən - qəhrəman obrazıdır. Eposun bir neçə boyunda əsas rolu öz üzərinə götürən surətlər içərisində Bamsı Beyrək daha maraqlı funksionallı-

ğa malikdir, xarakterik əlamətlərlə yadda qalır. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan xalqının epik ənənəsində ən çox Bamsı Beyrəklə səsləşən hadisələr başqa variantda yaşadılır. Belə ki, “Aşıq Qərib”, “Şah İsmayıl” və “Koroğlu” kimi dastanlarda Bamsı Beyrəklə bağlı olan süjetlərin mühüm elementləri yenidən təsvir edilir. Özbək türklərinin yaddaşında isə çoxşaxəli “Alpamiş” (Alp Bamsı) dastanına çevrilir.

Bəs taleyinin dönüklüyünə, dramatik hadisələrin fəvqündə durmasına, mübarizliyinə görə seçilən Bamsı Beyrəyin son boyda öldürülməsinin səbəbi nədir? Məgər ozanlar dinləyicilərin bu qədər məhəbbətini qazanmış qəhrəmanın yerinə başqasını xəyanətin qurbanı edə bilməzdilərmidi? Bu suala ilk baxışda belə cavab vermək olar: Bamsı Beyrək oğuz tayfalarının iki qanadının qovuşuğunda duran obraz olduğu üçün həmin missiyanı yerinə yetirmək onun boynuna düşür. Çünki o, İç oğuzdan olub, Dış (daş) oğuzdan qız almışdı, Qazan bəyin ən yaxın silahdaşı idi. İç oğuzu əlinə silah götürüb qardaş qanı axıtmağa və Qazanı dayısı Alp Aruzu öldürməyə ancaq öz hakimiyyətini belə bağışlamağa hazır olduğu (Qazan Dəli ozan adı ilə nişanlısının toyuna gələn Bamsı Beyrəyə bütün ixtiyarını verir və Beyrək hətta Burla xatunun qarşısında özünü hökmlü aparır) Beyrəyin ölümü vadar edərdi. Lakin bu məsələlərlə yanaşı, dastanda Beyrəyin ölümünün arxasında daha incə mətləb durur.

İlk əvvəl, Bamsı Beyrəyin bir bağışlanmaz səhvinin üzərində dayanaq. Banı Çiçəklə nişanlanıb toya hazırlaşan gənc ərən əsir düşür. On altı il keçir. Düşməni təkurunun bakirə qızı ona aşıq olur. Gənclər tez-tez görüşürlər. Bamsı Beyrək bəy qızının yardımı ilə xilas olub Oğuz elinə qayıdıb öz nişanlısının toyunda ozan kimi iştirak edir. Bu epizodlarda Oğuz igidinin **and içib yad xanıma vəd verməsi və ərini (yaxud nişanlı oğlanın) öz arvadının (sözü gedən epizodda sevgilisinin) toyunda iştirakı** motivinə rast gəlirik. Hər iki motiv dünya xalqlarının epik düşüncəsində özünə geniş yer alır. Ən əski yazılı mənbəyinə antiq yunan eposunda, “Odiseya”da rastlaşırıq. Müəyyən səbəblərdən yurdundan uzun müddətə ayrı düşən qəhrəmanın geriye - həyat yoldaşının (“Dədə Qorqud”da nişanlısının) yanına qayıtmasına əksər hallarda bakirə hökmdar (“Dədə Qorqud”da təkür qızı) qızı yardım edir. Əslində belə bir qarşılaşdırma bədii ədəbiyyatda əsrlər boyu böyük qələm sahiblərinin, dastan yaradıcılarının diqqətini cəlb etmişdir. Bu, bir şox məşhur əsərlərdə özünə yer alan iki bir-birini dəlicəsinə sevən aşıqın arasına üçüncü şəxsin daxil edilməsi (oğlan, yaxud qızın) ilə duyğuların sınaqdan çıxarılmasıdır ki, müxtəlif yozumlarda, məzmununda variantlaşmışdır. Bu süjetin əsası “Dədə Qorqud” və “Odiseya” eposlarında qoyulmasıdır. Klassik Şərq ədəbiyyatında Xosrovla Şirinin həyatına Fərhad, Leyli ilə Məcnunun qarşısına İbn Salam çıxarılır və hər iki **sevgi üçbucağında** əsas məqsəd aşıqla məşuqun sevgi hissini, duyğularını sınaqdan çıxartmaq olmuşdur.

“Dədə Qorqud”da, “Odiseya”da və “Koroğlu”da qəhrəmanın təhlükələrdən xilas olmaq üçün ata, sevgili, hökmdar qarşısında vəd verib ad içməsi motivindən süjet xəttini qurulmasında istifadə olunur.

“Dədə Qorqud”da Bamsı Beyrək bakirə bəy qızının onu kəndirlə hasardan aşırıb ölkəsinə qayıtmasına yardım edən zaman and içir ki, Banu Çiçəklə toy edib geri qayıdacaq, halallıqla onu da alacaq. Andında xüsusi vurğulayır ki, əgər gəlib almasa, öz oxuna sancılısın, qılıncı ilə doğransın...

Homerin "Odisseyə" əsərində dənizin qəzəbli fırtınası gəmini batırıb Odisseyi sahilə atır. O, huşu özünə gəlib ayılanda yad ölkənin hökmdarının qızını qarşısında görür. Hökmdar qızının da Odisseydən xoşu gəlir. Ona öz ölkəsinə qayıtmağa kömək edən hökmdar təklif irəli sürür: Odissey xeyirxahlığın əvəzinə qızı ilə evlənib and içsin ki, onu da özü ilə ölkəsinə aparıb xoşbəxt edəcək. Lakin Bamsı Beyrəkdən fərqli olaraq Odissey bildirir ki, arvadı onun yolunu gözləyir, başqası ilə evlənmə bilməz.

“Koroğlu” dastanında atasının gözlərinin açılması üçün sehirlərilik suyunu gətirmək məqsədilə yollanan Rövşən uzaq səfərə çıxır. Qoşa bulaqda fəvqəltəbii gücdən özü faydalanır, lakin atasına gətirməyə imkan tapmır. Su yoxa çıxır. Qəzəblənmiş Alı kişi ögluna vəsiyyəət edir ki, oğlu gedib Şah Abbasın təbəəliyini qəbul etsin. “Koroğlu” and içsə də, başı döyüşlərə qarışdığından andını unudur. Qəribədir ki, Azərbaycan türklərinin epik ənənəsində meydana gələn hər iki əsərdə sonda qəhrəman xəyanət nəticəsində öldürülür.

Bu süjetlərdə, xüsusilə bir-birinə daha çox bənzəyən Odisseylə Bamsı Beyrəyin and içmələrində səsleşmələr, yaxınlıq özünü göstərir.

Süjetlərdəki oxşarlıq və fərqləri müəyyənləşdirib həmin cəhətləri təhlil edək:

Oxşar xüsusiyyətlər:

1. Hər iki qəhrəmanın çətinliyi aradan qaldıra bilməsi:

○ **Bamsı Beyrək:** Düşmən əsirliyindədir və **bakirə bəy qızı** (adı açıqlanmır) ona kömək edir.

○ **Odissey:** Okean fəlakətindən sonra **Nausikaa** adlı qız onu sahilə huşsuz tapır və həyata qaytarır.

2. Hər iki halda qəhrəmanı qadınların qurtarması və ona aşiq olub evlənmək istəyinin ortaya çıxması.

3. Qəhrəmların and içməsi və əhdə sadıqlıq motivləri:

○ Bamsı Beyrək andı pozur, bəy qızını Bayandır xana kəniz edir.

○ Odissey isə and içmir, Nausikaa ilə evlənməkdən boyun qaçırır.

4. Vətənə qayıdış və arvadına (nişanlısına) sadıqlıq.

○ Bamsı Beyrək vətənə qayıdır, ancaq vədin yerinə yetirmir.

○ Odissey də vətənə qayıdır və Penelopaya sadıq qalmağa çalışır.

Fərqli cəhətlər:

Cəhət	Bamsı Beyrək və Bəy Qızı	Odissey və Nausikaa
Qəhrəmanın Əsir düşmə səbəbi	Bamsı Beyrək Trabzon təkuruna vəd edilən Banı Çiçəklə nişanlandığına görə hücumla məruz qalır və əsir düşüb düşmən sarayında saxlanılır.	Odissey Dəniz tanrısı Poseydonun oğlu Siklopu öldürdüyü üçün dənizdə tufana düşür, gəmisi batır. (Bu süjet “Dədə Qorqud”da başqa boyda verilir)
Qəhrəmanın qurtuluşu	Bəy qızı Bamsı Beyrəyə gizli şəkildə yardım edir, kəndirlə qalanın hasarından aşağı salır.	Nausikaa Odisseyə yemək, paltar və sığınacaq verir, lakin onun taleyini atası müəyyən edib qurtarmasının əvəzinə Odisseyə qızı ilə evlilik təklifi irəli sürür.
Qadının statusu və rolu	Bəy qızı passiv və qapalıdır, ancaq bir funksiyanı yerinə yetirir: Bamsı Beyrəyə gizlin kömək edir.	Nausikaa isə aktiv, sərbəst və müstəqildir. Lakin o da elin töhmətindən çəkinir. Saraya çatanda Odisseyə təklif edir ki, ondan bir az uzaq dursun. Yaxın olsalar söz-söhbət yaranar.
Evlənmə təklifinə cavab	Bamsı Beyrək and içir ki, Banı Çiçəyi aldıqdan sonra o qızla da halallıqla evlənəcək.	Odissey Nausikaaya qarşı hörmətli davranırsa da, onunla evlənməkdən imtina edir, and içmir, arvadının yanına, vətəninə tək qayıdır.
Qəhrəmanın seçimi	Bamsı Beyrək bəy qızına vəd verməklə böyük səhv edir və Banı Çiçəyə olan sədaqətini, sevgisini yad qızını aldatmaqla qoruyub saxlayır.	Odissey isə ölümdən qurtarsa da, Nausikaanın təklifini qəbul etmir, daha dürüst olur, bildirir ki, onun Penelopası var.

Müxtəlif mədəniyyətlərə məxsus epos motivləri arasında apardığımız müqayisənin nəticələri:

- Bamsı Beyrək – bakirə bəy qızı və Odissey – Nausikaa süjetləri oxşardır, çünki hər ikisində qəhrəmanı qadın xilas edir, sevgi hissləri baş qaldırır və evlilik mövzusu ortaya çıxır.

- Fərq ondadır ki, Bamsı Beyrək bir bəy qızına sadıq olacağına and içir, ilk baxışda bunu özünün mərdlik, igidlik borcu kimi kimi başa düşür, lakin vədini unudub Tanrı qarşısında günaha batır. Odissey Nausikaa ilə evlənmək istəmir, vətənə qayıtmaq naminə yad hökmdarın qızını almağı ailəsinə xəyanət kimi başa düşür.

- Odisseyin əhvalatında əsas vurğu qəhrəmanın Penelopaya sədaqətindədir. Bamsı Beyrək iki qadın arasında vəfasını necə qoruyacağını düşünmür, nə yolla olur-olsun əsirlikdən qurtarıb vətəninə dönməyə qərar verir.

• Bamsı Beyrəyə əhdinə sadıq qalmaq, Banı Çiçəyi alıb geri qayıtmaq şərti ilə razılaşıır. Odissey isə seçim hüququnu özündə saxlayır, heç nəyin müqabilində əlindən vermir.

Beləliklə, hər iki epik mətn kişi qəhrəmanın sınaqlardan keçərək **vətənə qayıdışını və qadınlarla olan münasibətlərini fərqli kontekstlərdə təqdim edir.**

Bamsı Beyrək geri qayıdır, Banı Çiçəklə evlənir, andını yerinə yetirmək əvəzinə bakirə bəy qızını, yəni qızların ən göyçəyini Qalın Oğuz elinin başçısına, xanlar xanı Bayandır xana hədiyyə aparır. Sonuncu boyda Alp Aruzun bəyləri Bamsı Beyrəyə and içdirmək istəyirlər ki, Qazana qarşı çıxsın. Bu dəfə Bamsı Beyrək and içmir, soydaşlarının sol qanadı ilə razılaşıır və əvvəlki andında dediyi kimi öz elinin silahları ilə soydaşları tərəfindən öldürülür. Bu, onun bakirə bəy qızının və Tanrının qarşısında vəd verib andına xilaf çıxmağının nəticəsi deyilmi? Yəni Bamsı Beyrək “oxuma sancılım”, “qılıncımla doğranım” deyib sözünün ağası olmamaqla öz ölüm hökmünü öz dili ilə vurğulamışdı.

Bizim qənaətimiz “**Kitabi-Dədə Qorqud**” eposunda **Bamsı Beyrəyin taleyində and və əhdin pozulmasının nəticələri** ilə bağlı irəli sürülən fərqli, olduqca dərin və maraqlı bir yanaşmadır. Həqiqətən də, Bamsı Beyrəyin **əsirlikdən qurtaran qızla bağlı verdiyi vədə əməl etməməsi**, daha sonra isə **sonuncu boyda Oğuz bəyləri tərəfindən öldürülməsi**, onun öz andına xilaf çıxmasının bir cəzası kimi yozula bilər.

Bamsı Beyrəyin öz andını pozması və sonuncu boydakı ölüm hadisəsi arasındakı əlaqənin mümkünlüyünün aspektlərini nəzərdən keçirək:

Birinci aspekt əvvəlki boyda içdiyi and və verdiyi vədə Tanrı şahidlik edir:

○ Əsirlikdən xilas olmasına kömək edən bakirə bəy qızına vəd verir ki, səni halallıqla gəlib alacağam, vədimi yerinə yetirməsəm, oxumla vurulum, qılıncımla doğranım, torpaq yarılsın, yerə girim!" Burada üç amil var: “ox”, “qılınc” və “torpaq”. Hər üçü arxetipik simvoldur, “vətəni, soyu simvollaşdırır. Oxla qılınc torpağa əl uzadana tuşlanır.

○ Bamsı Beyrək müqəddəs sayılan varlıqları dilinə gətirib and içməklə əslində Tanrıya söz vermişdi.

○ **Lakin geri qayıdıb sözünün ağası olmaq əvəzinə qızı əsir alıb kəniz kimi Bayandır xana hədiyyə aparmış, andına sadıq qalmamış, günah işlətmişdir.**

İkinci aspekt, Bamsı Beyrəyin sonuncu boyda qarşılaşdığı sınaq:

○ Bu dəfə də Oğuz bəyləri **ona and içdirmək istəyirlər ki, Qazana qarşı çıxsın.**

○ Bamsı Beyrək and içmir, **bu hiyləyə aldanmır, xəyanət etmir** və nəticədə Oğuz bəyləri tərəfindən öldürülür.

Bu, onun andını pozmasının cəzasıdır mı?

Mifoloji və dastan təfəkkürü baxımından şərh etsək, belə bir nəticəyə gəlmək olar:

• Epik ənənədə **and müqəddəsdir**. Oğuz igidləri üçün **söz və vəd sadıqlıq**dır, igidliyin əsas nişanlarıdır, kimliyinin və namusunun bir hissəsidir.

• Bamsı Beyrək isə **öz əhdinə xilaf çıxır, andına əməl etmir**.

• Vədinə xilaf çıxan igid öz taleyini dəyişmiş olur və **əvvəl verdiyi sözü uyğun şəkildə – ox və qılınc ilə öldürülür.**

Yəni dastanın **daxili ədalət sistemi** belə işləyir:

Bamsı Beyrək öz vədini pozduğuna görə sonradan digər bəylərin and içdirmə təzyiqini qəbul etmir və bu dəfə onun cəzası ölüm olur.

Simvolik və əxlaqi yanaşma.

Bu hadisəni **dastan məntiqi cərcivəsində əxlaqi baxımdan da yozmaq olar:**

1. **And müqəddəsdir** – Oğuz dünyasında andına xilaf çıxan şəxs cəzalandırılır.

2. **Ədalət prinsipi işləyir** – Beyrək özü demişdi: *"Əgər bu qızı halal etməsəm, oxumla sancılım, qılıncımla doğranım."* Nəticədə bu dediyi gerçəyə çevrilir.

3. **Dastan içində paralellik var** – əvvəl and içən, sonra pozan Beyrək, ikinci dəfə and içməkdən imtina edəndə artıq bəylərin qəzəbinə tuş gəlir.

Simvolik və əxlaqi yanaşmadan çıxan nəticə:

"Dədə Qorqud" eposunda **epik ədalət və andın pozulmasının fəsadları** baxımından çox yerindədir. Bamsı Beyrək ilk dəfə **andına xilaf çıxdığı üçün** ikinci dəfə onu and içdirməyə məcbur edəndə artıq bu oyuna gəlmir. Amma **ilk səhvi onun taleyini müəyyənləşdirmiş olur** və nəticədə bəylər tərəfindən öldürülür. Bu cür təhlil dastanın **mifoloji və etik təməllərini anlamağa kömək edir** və göstərir ki, **Oğuz igidləri üçün ən böyük cəza verilmiş sözü əməl etməməkdən gələn fəlakətdir.**

Qeyd etdiyimiz kimi, deyilənlərə oxşar epizod "Koroğlu" dastanının Paris nüsxəsində özünü göstərir. Koroğlu atasına kor gözlərinin açılması üçün dirilik suyunu gətirməli idi. Amma gətirə bilmir. Atasına ona and içdirir ki, məşhurlaşandan sonra İsfahana gedib Şah Abbasın ordusuna qoşulsun. Lakin Koroğlu atasının vəsiyyəti unudur. İllər keçəndən sonra qocalıb əldən düşəndə, Şah Abbasın işinə yaramadığı çağında atasına verdiyi and və vədi xatırlayır. Əhdini ölməmiş yerinə yetirmək məqsədi ilə təkbaşına İsfahana gəlir. Axşam olduğundan bir evdə gecələmək qərarına gəlir. Bu elə bir dövr idi ki, Şah Abbas fərman vermişdi ki, bəylərə, ağalara gün verib işıq verməyən Koroğlunun kim başını gətirsə, ona özü ağırlığında ənam veriləcək. Ev sahibi qonşusu ilə birlikdə Koroğlunu və Qıratı öldürür. Təhlil edək görək, Bamsı Beyrək ölümü ilə Koroğlunun ölümü arasında struktur-semantik, mənəvi-əxlaqi və funksional oxşarlıq və fərq varmı? Tipoloji müqayisə göstərir ki, Bamsı Beyrək və Koroğlunun ölümləri arasında **struktur-semantik oxşarlıqlar və fərqlər** epik dastanların **mifoloji, tipoloji və etik prinsipləri** baxımından olduqca maraqlı bir müqayisə mövzusuudur. **Hər iki qəhrəmanın taleyində onların keçmişdə verdikləri vədə əməl etməmələri əsas rol oynayır və sonda bu, onların ölümünə gətirib çıxarır.**

Gəlin, bu süjetlərin tipoloji müqayisəsini aparaq.

1. Oxşarlıqlar:

Mövzu	Bamsı Beyrəyin ölümü ("Dədə Qorqud")	Koroğlunun ölümü (Paris Nüsxəsi)
Verilən vəd (and)	Bamsı Beyrək əsirlikdən xilas edildikdən sonra bakirə bəy qızına vəd verir ki, onu halalıqla gəlib alacaq , əks halda özoxu ilə vurulacaq, öz qılıncı ilə doğranacaq .	Koroğlu atasına dirilik suyunu gətirəcəyinə vəd verir, and içir ki, məşhurlaşandan sonra Şah Abbasın ordusuna qoşulacaq .
Andın pozulması və ya unudulması	Bamsı Beyrək söz verdiyi qızı almır və onu Bayandır xana hədiyyə edir.	Koroğlu atasının Şah Abbasın ordusuna qoşulmaq vəsiyyətini unudur .
İllər sonra vədin xatırlanması və nəticəsi	Andını unutdub günah işlədən Bamsı Beyrəyi Oğuz bəyləri Qazan xana qarşı and içməyə məcbur etməyə çalışırlar. Lakin Beyrək bu dəfə and içmir .	Koroğlu ölənə yaxın vədini yada salıb İsfahana təkbaşına gəlir .
Ölüm səbəbi	Mifoloji anlamda Tanrı qarşısında müqəddəs simvolları dilinə gətirməklə içdiyi anda andına xilaf çıxdığına, xilaskarına xəyanət edib kəlləliyə göndərdiyinə görə ilahi ədalət prinsipi işləyir.	İsfahanda Şah Abbasın fərmanına uyğun öz elinin nümayəndələri tərəfindən öldürülür – bu, onun atasının vəsiyyətinə vaxtında əməl etməməsi ilə bağlıdır.
Qəhrəmanın ölümü ilə bağlı dastanın mətn strukturunda qabaqcadan verilən mesaj	Verilmiş vədə əməl etməmək qəhrəmanın taleyini məhv edir. Andına xilaf çıxan Beyrək, sonda dediyi kimi – öz elini simvollaşdıran oxla, qılıncı öldürülür .	Gecikmiş peşmançılıq qəhrəmanı xilas etmir . Koroğlu atasının vəsiyyətini çox gec yerinə yetirdiyinə görə artıq qaçış yolu olmur və o məhv edilir.

2. Struktur və semantik oxşarlıqlar:

- Keçmişdə edilən yanlış qərar sonda qəhrəmanı məhv edir.
 - Bamsı Beyrək öz vədini unudur, andını pozur və bu, onun ölümünə gətirib çıxarır.
 - Koroğlu atasının vəsiyyətini yaddan çıxarır, illər sonra xatırlayır və bu, onun üçün ölümə nəticələnir.
- Qəhrəmanın ikinci dəfə seçim etməkdə sərbəstliyi, iradə göstərməsi, lakin artıq gec olması:
 - Bamsı Beyrək sanki bir dəfə andını pozduğunu xatırlayıb ikinci dəfə səhvə yol vermir, günaha batmaq istəmir.

- Koroğlu atasının vəsiyyətini yerinə yetirmək üçün çox gec hərəkət edir və bu, onun ölümünə səbəb olur.
- 3. Ölümün rəmzi anlamı: Andı pozmaq = məhv olmaq
- Bamsı Beyrək öz dediyi kimi – simvolik silahlarla: oxla (ox həm də Oğuz elinin sağ və sol qanadının adıdır: üç oxlar – boz oxlar), qılıncla öldürülür.
- Koroğlunun və atının başı İsfahanda özünün Misri qılıncı ilə kəsilir.

3. Fərqli aspektlər:

Aspekt	Bamsı Beyrək	Koroğlu
Sosial kontekst	Oğuz cəmiyyətinin bir qanadının daxili qanunları çərçivəsində mühakimə edilir və cəzalandırılır. Onu düşmən yox, öz tayfasının bəyləri öldürür.	Yad hesab etdiyi saray mühitinə (İsfahanda) daxil olmaq istəyəndə tək qalır və öldürülür.
Əsas səbəb	Şəxsi vədinə xilaf çıxması (Bakirə bəy qızı ilə bağlı andını pozması).	Atasının vəsiyyətini yerinə yetirməməsi və bunu çox gec xatırlaması.
Sui-qəsdin forması	Oğuz bəyləri tərəfindən oxlanır, qılıncla öldürülür.	Qonaq qaldığı soydaşları əvvəl Misri qılıncı ələ keçirirlər, Qır atı, sonda da yatmış Koroğlunun başını kəsirlər.

4. Tipoloji yekun olaraq eposların verdiyi əsas mesajlar:

Dədə Qorqud Dastanı (Bamsı Beyrək)	Koroğlu Dastanı (Paris Nüsxəsi)
Epik ənənədə vədə əməl etmək müqəddəsdir. Vədinə pozan qəhrəman cəzalandırılır.	Üsyançı qəhrəman öz keçmiş borcunu gec də olsa xatırlayır, lakin bu, onun məhvinə səbəb olur.
Qəhrəmanlar öz andlarının nəticəsinə uyğun şəkildə ölürlər.	Keçmişin səhvləri gec xatırlanırsa, xilas olmaq mümkün olmur.
Ölümün səbəbi Oğuz cəmiyyətinin daxili qanunlarıdır.	Ölümün səbəbi fərdi seçim və gecikmiş qərardır.

5. Nəticə: Qəhrəmanların andı və ölümləri arasındakı bağlantılar:

- Bamsı Beyrək və Koroğlu arasında struktur-semantik paralellik mövcuddur, çünki hər iki qəhrəman keçmişdə verdikləri vədə xilaf çıxır və bu, onların taleyini müəyyən edir.
- Bamsı Beyrək əski inancaları pozduğu üçün ölümə məhkum edilir, yanlış epik ədalət prinsipi ilə – özünün dilinə gətirdiyi kimi ox və qılıncla qətlə yetirilir, çünki Oğuz dünyasında vədə xilaf çıxmaq bağışlanmazdır.

• Koroğlu isə atasının vəsiyyətini yerinə yetirməkdə gecikdiyi üçün yad bildiyi məkana düşərək öldürülür. Onun ölümü daha çox gecikmiş peşmançılığın nəticəsi kimi görünür.

Bu müqayisə göstərir ki, hər iki dastanda qəhrəmanın keçmişdəki andı onun ölümünü şərtləndirir, lakin "Dədə Qorqud"da bu daha konkret şəkildə cəza xarakteri daşıyır, "Koroğlu"da isə dramatik gecikmə və fərdi məsuliyyət ön plana çıxır.

STRUKTUR VƏ QURULUŞUN TİPOLOGİYASI

Türk dünyasının iki möhtəşəm eposu arasında həm struktur, həm də quruluş baxımından müəyyən oxşarıqlar və fərqlər müşahidə olunur. Onları nəzərdən keçirək:

Oxşarıqlar:

1. **Epik janr və qəhrəmanlıq ruhu** – Həm "*Kitabi-Dədə Qorqud*", həm də "*Koroğlu*" türk epik ənənəsinə əsaslanan qəhrəmanlıq dastanlarıdır. Onlarda igidlik, ədalət uğrunda mübarizə və qəhrəmanların şücaəti təsvir olunur.

2. **Şifahi xalq ədəbiyyatına bağlılıq** – Hər iki dastan əsrlər boyu ağızdan-ağıza ötürülmüş, sonradan yazıya alınmışdır.

3. **Metrik quruluş və bədii üslub** – Dastanlar həm nəsrə, həm də nəzmlə ifadə olunur. Nəsr hissəsində hadisələr nəql edilir, şeir hissəsində isə qəhrəmanların monoloqları, dialoqları və duyğuları ifadə edilir.

4. **Qəhrəman obrazları** – Hər iki dastanda igid və cəsur qəhrəmanlar əsas yer tutur. "*Kitabi-Dədə Qorqud*"da Basat, Bamsı Beyrək, Salur Qazan kimi qəhrəmanlar var. "*Koroğlu*" dastanında isə əsas qəhrəman Koroğlu və onun Çənlibelə topladığı dəlillərdən ibarət dəstəsidir.

5. **Əsas motivlər** – Yurdun qorunması, ailə dəyərləri, cəsarət, ərənlilik, alplıq məktəbi, yadelli və yerli düşmənlərə, ədalətsizliyə qarşı mübarizə, haqq axtarışı və oğuz türklərinin ənənəvi milli dəyərləri, məişət tərz, adət ənənələri: doğum, qəhrəmanlıqla nişanlanma, toy, yas... hər iki əsərdə mərkəzi motivlərdir.

Fərqlər:

1. Struktur və quruluş fərqləri.

○ "*Kitabi-Dədə Qorqud*" müqəddimə və 12 boydan ibarətdir, hər boyda bir oğuz bəyinin - qəhrəmanın macərası təsvir edilir. Hadisələr sərbəstdir, müstəqil süjetə malikdir, boydlar arasında zahiri bağlılıq nəzərə çarpsa da, hər birinin müstəqil digərləri ilə zaman ardıcılığı olmayan süjeti mövcuddur.

○ "*Koroğlu*" isə vahid süjet xətti üzərində qurulan, zaman və məkan ardıcılığı gözlənilən çoxqollu dastandır. Hadisələr bir əsas qəhrəman Koroğlunun çevrəsində cərəyan edir. Dastanda onun və elindən-yurdundan qaçaq düşən dəlilərin sosial ədalət uğrunda mübarizəsi ardıcılıqla izlənilir.

2. Mənşə və tarixi dövr.

○ "*Kitabi-Dədə Qorqud*" Oğuz türklərinin erkən orta əsrlərə aid eposudur. Bəzi boylarda çox əski çağlarda formalaşan mətnlər əhatə olunur. Tarixi əsasları islamın meydana gəlib geniş yayılmağa başladığı çağlardır, hətta bir-iki boyun kökü V-X əsrlərə və mif çağına gedib çıxır.

○ *"Koroğlu"* isə XVI-XVII əsrlərdə yüzilliklərdə və daha çox feodal istibdadına qarşı xalq hərəkatını əks etdirir.

3. Qəhrəman tipajları və mübarizə məqsədləri.

○ *"Kitabi-Dədə Qorqud"*da qəhrəmanlar əsasən Oğuz türklərinin xarici düşmənlərinə – yadellilərə, eləcə də mifoloji şər qüvvələrə qarşı mübarizə aparırlar. Bəy ərənlər tayfa və Oğuz elinin maraqları naminə döyüşürlər. Döyüşlərdə sadə peşə sahiblərinin – çobanların nümayəndələri də iştirak edir.

○ *"Koroğlu"* isə sosial-ictimai motivlərə əsaslanır, orta əsrlərin son mərhələsində sadə peşə adamları silahlanıb zülmkar bəylərə, xanlara, paşalara, zalımlara, acgöz tacirlərə, bəzirganlara qarşı çıxır və xalqın ədalət uğrunda mübarizəsini əks olunur.

4. Dədə Qorqud və Koroğlu obrazları

○ *"Kitabi-Dədə Qorqud"*da Dədə Qorqud həm nəql edən, həm də müdrik ağsaqqal rolunda çıxış edir, epizodik şəkildə hadisələrdə iştirak edir. Əsas funksiyası "boy boylamaq, soy soylamaq" – hadisələri şərh etməkdir.

○ *"Koroğlu"*da isə əsas qəhrəman Koroğlu dövrün xalq qəhrəmana çevrilib kütlələri ardınca aparır, dastanın bütün hadisələri onun ətrafında iştirakı ilə cərəyan edir.

Nəticə:

Hər iki dastan oğuz türklərinin mənəvi dəyərlərini, adətlərini, dünyabaxışlarını, qəhrəmanlıq ənənələrini və ədalət uğrunda mübarizəni əks etdirir. *"Kitabi-Dədə Qorqud"* eposu qədim qəbilə-tayfa münasibətlərinə əsaslanan müstəqil hekayətlər silsiləsini bir araya toplayır. *"Koroğlu"* dastanı isə daha müasir ictimai motivlərə və davamlı süjet xəttinə malikdir.

Sadaladığımız fərqlər və oxşarlıqlar hər ikisinin və dünya mədəniyyəti xəzinəsinin unikal abidəsi olmasını təmin edir. **Bir sözlə, biri tarixin dərinliklərindən gələn milli-mifik irsimizdirsə, digəri xalqın ədalət arzularını təsvir-tərənnüm edən qəhrəmanlıq dastanıdır.**

KOMPOZİSIYA VƏ SÜJET

"Dədə Qorqud" eposunun 12 boyunun ümumi süjet və kompozisiyası ilə "Koroğlu" dastanının qollarının süjet və kompozisiyası arasında da oxşarlıqlar və fərqlər nəzərə çarpır. Bu mənada "Dədə Qorqud" boyları və "Koroğlu"nın qolları arasında vahid süjet xətti varmı? Bağca sözlə, **"Kitabi-Dədə Qorqud" boylarının və "Koroğlu" dastanının qollarının süjet-kompozisiya sistemlərinin müqayisəsi necədir?**

Hər iki epos çoxşaxəli süjet strukturu və epik kompozisiyası ilə seçilir. Onların tipoloji müqayisəsini apararkən əsasən süjet xətti, kompozisiya quruluşu və ayrı-ayrı epizodlar arasındakı əlaqələrə diqqət yetirmək lazımdır.

Oxşarlıqlar:

1. Epizodik quruluş necədir?

○ Həm *"Dədə Qorqud"*, həm də *"Koroğlu"* ayrı-ayrı epizodlardan (boylardan və qollardan) ibarətdir.

○ Hər bir epizod müstəqil bir hadisəni nəql etsə də, ümumi qəhrəmanlıq və ədalət uğrunda mübarizə motivləri, bəzi obrazların zahiri iştirak eyniliyi, məkan eyniliyi eposların əsas strukturunu formalaşdırır. Zaman bağlılığı baxımından isə boyar və qollar arasındakı bağlılıq fərqlidir.

2. Nəsr və nəzm birliyi.

○ Hər iki eposda hadisələr əsasən **nəsr**lə təsvir edilir, ancaq qəhrəmanların nitqləri, monoloqları və bəzi dramatik məqamlar **nəzm** (**şeyrlə**) ifadə olunur.

3. Qəhrəman mərkəzliyi.

○ Həm "*Dədə Qorqud*", həm də "*Koroğlu*" eposlarında baş qəhrəman və onun çevrəsindəki döyüşçülər əsas hadisələri formalaşdırır.

○ "*Dədə Qorqud*"da Salur Qazan, Bamsı Beyrək, Basat kimi igidlər qəhrəmanlıq nümayiş etdirir.

○ "*Koroğlu*"da isə Rövşən (Koroğlu) baş qəhrəman olmaqla yanaşı, dəliləri (Misri, Eyvaz, Dəmirçioglu, Həmzə və s.) ilə birlikdə döyüşür.

4. Motivləşmə: və qəbilə-tayfa və xalq maraqlarının qorunması.

○ "*Dədə Qorqud*" boylarında qəbilələr arasındakı mübarizə, düşmən basqınları və qəhrəmanların tayfa şərəfini qoruması ön plandadır.

○ "*Koroğlu*" qollarında isə zalım bəylərə, xanlara və hakimdiyyətə qarşı xalq qəhrəmanının mübarizəsi aparılır.

Fərqlər:

1. Vahid süjet xəttinin olub-olmaması.

○ "*Dədə Qorqud*" eposunun 12 boyu arasında tam **vahid süjet xətti yoxdur**. Hər boy ayrıca bir hadisəni nəql edir. Lakin ümumi motivlər, eyni qəhrəmanların bəzi boylarda təkrarlanması kompozisiya bütövlüyü yaradır.

○ "*Koroğlu*" dastanında isə müəyyən **vahid süjet xətti var**, çünki Koroğlunun gənclik dövründən ta sona qədər mübarizəsi, dəstəsinin yaranması, müxtəlif düşmənlərlə döyüşləri ardıcıl şəkildə qurulub.

2. Qəhrəmanların formalaşması və inkişafı.

○ "*Dədə Qorqud*" boylarında qəhrəmanlar artıq yetişmiş, döyüşkən igidlər kimi təsvir olunur, onlarda xarakter inkişafı demək olar ki, müşahidə edilmir, sanki anadan igid, ərən kimi dünyaya gəlirlər.

○ "*Koroğlu*" dastanında isə Koroğlunun gənclikdən qəhrəmanlığa yüksəlişi pillə-pillə, mərhələli inkişafı verilir. Keçdiyi yollar sınaqlarla təsdiqlənir, çətinliklərə sinə gərdikcə formalaşması, şəxsi keyfiyyətlərinin və döyüş bacarığının inkişafı açıq-aşkar görünür.

3. Dastanın dinamikası və zaman axını.

○ "*Dədə Qorqud*" boylarında hadisələr zamana görə ardıcılıqla verilmir. Hər boy müstəqil bir hadisəni təsvir etdiyi üçün zaman sıçrayışları bəzən əsrləri arxada qoyur.

○ "*Koroğlu*" dastanının qollarında isə hadisələrin xronoloji ardıcılıqla inkişafı göstərilir. Məsələn, "**Koroğlunun atlanması**", "**Koroğlunun dəliləri toplanması**", "**Çənlibel qalasının qurulması**", "**səfərlər**", **ayrı-ayrı bəylərlə, xanlarla, paşalarla savaqlar**", "**Koroğlunun və dəlilərin sevib evlənməsi**", "**əsir dü-**

şüb xilas olması", "Koroğlunun qocalması və ölümü" kimi hadisələr ardıcıl şəkildə verilir.

4. Dastanlardakı sosial mesajlar:

- "*Dədə Qorqud*" boyları qəbilə-tayfa döyüşlərini, düşməyə qarşı qəhrəmanlıq nümayişini, oğuz-türk tayfalarının birliyini, aralarındakı ictimai-siyasi nifaq və qarşıdurmanı göstərərək gələcək nəsillərin həmin olaylardan nəticə çıxarması mesajlanır.
- "*Koroğlu*" dastanı isə sosial ədalətsizlik, feodal zalımlığı və xalqın haqları uğrunda mübarizənin təfərrüatlı təsviri ilə xalqın birliyinin dövləti idarə edənləri ədalətli olmağa vadar edəcəyi mesajlanır.

Nəticə:

- "*Dədə Qorqud*" boyları arasında vahid süjet xətti zəifdir, yox dərəcəsindədir, hər boy fərqli bir qəhrəmanın mübarizəsini əks etdirir.
- "*Koroğlu*" dastanı isə bir qəhrəmanın ömür yolunu və mübarizəsini ardıcıl şəkildə təsvir etdiyi üçün vahid süjet xəttinə malikdir.
- **Kompozisiya baxımından** isə hər iki epos epizodik quruluşa malikdir, ancaq "*Koroğlu*"nın qolları arasında süjet əlaqələri, bağlılığı güclüdür.

SEMANTİK BAĞLILIQ: OXŞARLIQ VƏ FƏRQLƏR.

"Kitabi-Dədə Qorqud" və "Koroğlu" dastanları arasında semantik bağlılığın oxşar və fərqli xüsusiyyətlərinin təhlili göstərir ki, hər iki poetik şifahi epik abidə türk epik düşüncəsinin məhsulu olub, qəhrəmanlıq, ədalət, tayfa, el birliyi, xalqın ruhu, dəyərləri və mübarizə ideallarını sistemli şəkildə təsvir və tərənnüm edir. Bu baxımdan, onların semantik bağlılığı dərin və çoxşaxəlidir. Bu bağlılığı detallı şəkildə şərh edək.

Semantik oxşarlıqlar:

1. Qəhrəmanlıq və mübarizə motivi.

- Hər iki eposda əsas qəhrəmanlar (Basat, Bamsı Beyrək, Salur Qazan, Koroğlu və dəliləri) düşmənlərə və zülmkarlara qarşı mübarizə aparırlar.
- "*Dədə Qorqud*"da qəhrəmanlar tayfa və oğuz elini yadellilərdən qoruyur, "*Koroğlu*"da isə Koroğlu və dəlilər feodal ağalığının ədalətsizliyinə, zülmkarlığına qarşı savaş aparır.

2. Ədalət və haqsızlığa qarşı üsyan.

- "*Dədə Qorqud*" boylarında qəhrəmanlar Dirsə xan kimi ədalətsiz hökmdara, şər qüvvələrə, Yalançı oğlu Yalınğığın xəyanətinə qarşı çıxır və yadelli düşmənlərin hüsumlarını fərdi qaydada və el birliyi ilə dəf edirlər.
- "*Koroğlu*"da isə konkret olaraq çürüməkdə olan feodal sisteminin zülmünü aradan qaldırmaq yolunda sadə beşə adamları birləşib üsyana qalxırlar.

3. Ailə və tayfa dəyərlərinin qorunması.

- Hər iki eposda qəhrəmanlar ailə, tayfa və dostluq münasibətlərinə böyük önəm verirlər.
- "*Dədə Qorqud*"da qəhrəmanların ailəyə sədaqəti oğuz elinin bütövlüyü nümayiş etdirir.

○ *"Koroğlu"*da isə Çənlibel qalasında kollektiv mübarizə aparan kütlələrin birliyi formalaşır.

4. Bəxt, şans və qismət anlayışı.

○ Hər iki dastanda qəhrəmanların taleyi qismət anlayışı ilə əlaqələndirilir.
○ *"Dədə Qorqud"*da boylarında bəylərin taleyi Tanrının yazdığı alın yazısı, elin alqış və qarğışı ilə idarə olunur.

○ *"Koroğlu"*da isə bəxt anlayışı qəhrəmanların çətinliklərdən ağıl, güc və fərasət hesabına qalib çıxması ilə əlaqələndirilir.

5. Epik zaman və məkan anlayışı.

○ Hər iki dastanda zaman qeyri-müəyyən və epikdir. Hadisələr "bir zamanlar", "əvvəl Oğuz elində", "köhnə dünyada", "hanı dediyim" kimi ifadələrlə başlanır.

○ Məkan isə qəhrəmanların döyüşdüyü Azərbaycan və ətraf coğrafiyalarla əlaqələndirilir: *"Dədə Qorqud"*da hadisələr Oğuz yurdu (Azərbaycanda), Dərbənd, Əlincə qalası, Göyçə gölü, bütövlükdə Qafqaz və Rum eli, Trabzon, Kiçik Asiyadır; *"Koroğlu"*da isə Qafqaz Azərbaycan, Anadolu, İran Azərbaycanı, Orta Asiya kimi geniş ərazilər təsvir olunur.

Semantik fərqlər.

1. İdeoloji əsaslar.

○ *"Dədə Qorqud"*da qəhrəmanlıqların başvermə səbəbi tayfa və Oğuz elinin qorunmasıdır.

○ *"Koroğlu"*da isə qəhrəmanların üsyanının əsas səbəbi feodal sisteminin sosial-ədalət prinsiplərini kobuqcasına pozmasıdır. Koroğlu yeni ədalətli bir sistem qurmağa çalışan xalq qəhrəmanıdır.

2. Düşmən obrazları.

○ *"Dədə Qorqud"*da düşmənlər yadellilər (gürcülər, Bizanslılar, kafir ermənilər, Təpəgöz kimi şər qüvvələrdir) və tayfalararası münaqişəyə səbəb olan bəylərdir.

○ *"Koroğlu"*da isə əsas düşmənlər yerli zalım bəylər, xanlar və paşaların nümayəndələridir.

3. Qəhrəmanların sosial statusu

○ *"Dədə Qorqud"*da qəhrəmanlar tayfa başçıları, bəy-ərənlər, igidlər və sərkərdələrdir. Onlar toplumun içində yüksək statusa malik şəxslərdir. Bu sıraya bir sadə peşə adamı Qaraca Çoban da daxildir.

○ *"Koroğlu"*da isə qəhrəman sadə xalqın nümayəndələridir. Koroğlu mehtər oğludur, sadə xalq arasından çıxıb qəhrəmanına çevrilir.

4. Mifik və real elementlər.

○ *"Dədə Qorqud"*da mifoloji elementlər daha güclüdür: Təpəgöz, Pəri, Əzrayıl, əjdaha və s.

○ *"Koroğlu"*da isə mifoloji elementlər azdır, hadisələr realist çərçivədə təqdim olunur, ancaq Koroğlunun qılıncı, atı fəvqəl-təbii gücə malikdir. O özü də dirilik suyu içib sakrallıq ünsürləri əldə edir.

5. Musiqi və el sənətlərinə münasibət

○ *"Dədə Qorqud"*da dastan yaradıb söyləmək – "boy boylamaq, soy soylamaq" ənənəsi, qopuz ifadəliliyi mühüm rol oynayır, ozan sənəti elin həyatında baş verən hadisələri yaşadan əsas vasitə hesab edilir.

○ "Koroğlu"da isə saz-aşıq sənəti qəhrəmanlıqla iç-içədir, Koroğlu həm saz çalan, söz qoşub söyləyən mahir aşıqdır, həm də mübarizə aparan, at-qılınc oynadan el qəhrəmanıdır.

Nəticə:

• **Semantik bağlılıq:** Hər iki epos türk-oğuz qəhrəmanlıq ruhunun məhsuludur, xalqın ideallarını əks etdirir, ədalət, cəsarət və birlik kimi dəyərləri təbliğ edir.

• **Fərqlər:** "Dədə Qorqud" daha çox tayfa-qəbilə cəmiyyətinin və mifoloji dünyagörüşünü əks etdirən eposdur, oğuznamədir, "Koroğlu" isə sosial-ictimai motivlərə söykənən üsyan ruhlu dastandır.

Bu fərqlərə baxmayaraq, hər iki epos türk epik düşüncəsində bir-birini tamamlayan mühüm abidələrdir.

"KİTABİ-DƏDƏ QORQUD" EPOSUNUN VƏ "KOROĞLU" DASTANLARININ SEMİOTİK TƏHLİLİ

Semiotika – işarələr və onların məna sistemlərini öyrənən elmdir. Bu baxımdan, "Dədə Qorqud" və "Koroğlu" eposlarını semiotik təhlil edərkən onların mətnindəki simvolik işarələr, arxetiplər, mifoloji kodlar və mədəni dəyərlərin necə ifadə olunduğunu üzə çıxardan müqayisə etmək lazımdır.

Bu iki eposu semiotik baxımdan dörd əsas aspekt üzrə təhlil edək:

Birinci aspekt, arxetiplər və mifoloji kodlar.

Arxetiplər epik mətnlərdə dərin mənalar daşıyan simvollarıdır. "Dədə Qorqud" və "Koroğlu" dastanlarında bir çox arxetipik obrazlar mövcuddur.

Arxetip	"Dədə Qorqud"	"Koroğlu"
Qəhrəman arxetipi	Salur Qazan, Bamsı Beyrək, Basat	Koroğlu, Eyvaz
Bilici-arif (müdrək qoca) arxetipi	Dədə Qorqud	Aşıq Cünun
Düşmən arxetipi	Təpəgöz, yad ellilər, cadugərlər	Xanlar, bəylər, paşalar
Sehrli köməkçi	At (Baybörə bəyin yuxusu), qopuz	Sehrli at, qılınc, saz, dirilik suyu
Sınaq və imtahanlar	Basatın Təpəgözlə döyüşü, Beyrəyin Banı Çiçəklə yarışları, Qanturalının üç heyvanla vuruğu və s.	Koroğlunun atlarının sınaqdan şıxarılması, Dəmirçioğlunun, Eyvazın, Giziroğlu Mustafa bəyin tərəf-müqabillərini imtahaana çəkməsi
Qala / Sığınacaq	Oğuz eli	Çənlibel qalası

Cədvəldəki göstəricilərin semiotik yozumu:

• "Dədə Qorqud" dastanında qəhrəman arxetipi qəbilənin şərəfini qoruyan və düşməne qarşı vuruşan igiddir.

• *"Koroğlu"*da isə qəhrəman xalqın hüquqlarını müdafiə edən üsyançıdır. Burada qəhrəmanın statusu dəyişir: Koroğlu ayrı-ayrı tayfaların qəhrəmanı deyil, sosial azadlıq mübarizəsi aparan liderdir.

İkinci aspekt, rənglər və simvolik işarələr.

Dastanlarda bəzi rənglər və obyektlər müəyyən semiotik mənalara malikdir:

Rəng və digər imvollar	"Dədə Qorqud"	"Koroğlu"	Mənası
Ağ rəng	Ağ otaq (şadır)	Ağ-ışıl at (Qırat)	Paklıq, müqəddəslik Qadın başlanğıcı
Qırmızı rəng	Qırmızı otaq (çadır)	Qırmızı libas, qanlı döyüşlər	Qüvvət, mübarizə, kişi başlanğıcı
Qara rəng	Qara otaq (qadır), qara quyu	Qara zindan	Şər, zülm, şər
At	İgidlərin ayrılmaz yoldaşı	Koroğlunu dayağı Qırat	Güc, azadlıq, tale
Qılınc	Qəhrəmanlıq silahı	Misri qılınc	Qisas və ədalət rəmzi
Qopuz və saz	Ozan sənətinin işarəsi	Aşıq sənətinin işarəsi	Sözün gücü, ruhun ifadəsi

Semiotik yozum:

• *"Dədə Qorqud"*da ağ rəng Tanrıya bağlılığı ifadə edir (ağ otaq – işıqlı dünya, ağ qılınc – müqəddəs silah).

• *"Koroğlu"*da isə **Qırat** xalqın azadlıq istəyinin simvoludur. Saz isə həm poeziyanın, həm də xalqın dirənişinin ifadəsi kimi çıxış edir.

Üçüncü aspekt, mübarizə və dualizm kodları.

Hər iki eposda mübarizə əks qütblər üzərində qurulub. Semiotik kodlar vasitəsilə dünyadakı ikiliyin təsviri aparılır:

Dualizm (ikiləşmə)	"Dədə Qorqud"	"Koroğlu"	Mənası
Xeyir və Şər	Oğuz igidləri və Təpəgöz	Koroğlu və zalım xanlar	Ədalət və zülmün mübarizəsi
İşıq və qaranlıq	Tanrı – şər qüvvələr	Haqq, ədalət – feodal zülmü	Mənəvi saflıq və eybəcərlik
Kişi və qadın	Ağıllı məsləhətçi (Burla Xatun)	Döyüşçü qadın – Nigar xanım	Ailənin və cəmiyyətin sütunları
Tale və seçim	Qismət anlayışı	Xalqın azadlığı	Alın yazısı və azad iradə arasında balans

Semiotik yozum:

- "Dədə Qorqud"da tale qəhrəmanlar üçün əvvəlcədən yazılmışdır ("Dəli Domrul"da Tanrı iradəsi üstün gəlir).
- "Koroğlu"da isə qəhrəman öz taleyini özü idarə edir, xalqın mübarizəsi azadlıq uğrunda seçimdir.

Dördüncü aspekt, sosial və mədəni kodlar.

Hər iki dastanda sosial münasibətlərin quruluşu, idarəetmə yolları və ictimai dəyərlər semiotik simvollar vasitəsilə ifadə olunur.

Kod	"Dədə Qorqud"	"Koroğlu"	Mənası
Hökmdar	Bayandır xan və bəylər	Xodkar, xanlar, bəylər və paşalar; Çənlibel cəmiyyətinin qurucusu Koroğlu	Hakimiyyət və qüdrət simvolu
Qəhrəmanın sosial rolu	Tayfanın qoruyucusu	Xalqın lideri	Fərqli idarəetmə sistemlərinin təsviri
Təbiət və azadlıq	Dağlar, çaylar, geniş çöllər	Çənlibel qalası, dağlar, çaylar	Azadlıq və müqavimət məkanları
Mərasimlər və adət-ənənələr	Toy, yas, qonaqlıq	Dəlilərin məclisi	Cəmiyyətin sosial strukturunu formalaşdıran elementlər

Semiotik yozum:

- "Dədə Qorqud" tayfa-qəbilə cəmiyyətinin qanunlarını təsvir edən ənənəvi qəhrəmanlıq eposudur.
- "Koroğlu" feodal sistemə qarşı xalq üsyanını ifadə edən sosial-ideoloji dastandır.

Nəticə:

- "Dədə Qorqud" və "Koroğlu" dastanlarının semiotik strukturu türk epik düşüncəsində mühüm rol oynayır.
- "Dədə Qorqud" qəhrəmanlıq və tayfa mənsubiyyətini, "Koroğlu" isə sosial ədalət və xalq üsyanını simvolizə edir.
- İkonik simvollar (at, qılınc, saz, rənglər, qəhrəman obrazları) hər iki eposun semiotik sistemində açar rolunu oynayır.

OBRAZLAR SİSTEMİNİN TİPOLOJİ MÜQAYİSƏSİ

"Kitabi-Dədə Qorqud" və "Koroğlu" qəhrəmanlıq dastanlarıdır. Və hər iki-sində maraqlı igid bəylərin və dəlilərin, düşmənlərin, qadın və qızların obrazları var. Sadaladığım obrazlar silsiləsini ayrı-ayrılıqda bir-biri ilə müqayisəli təhlilini aparmaq olar

1. Bəylərlə dəlilər
2. Düşmənlər: şöklü Məlik - paşalar və xanlar
3. Qadın obrazlarının müqayisəsi: Burla Xatun - Nigar xanım, Banu Çiçək, Selcan xatun - Telli xanım, Məhbub xanım və s.

"**Dədə Qorqud**" ilə "**Koroğlu**" dastanlarının qəhrəmanlıq strukturunu dərinliklə araşdırmağa imkan verir. Müqayisəni daha sistemli aparmaq üçün hər bir obrazlar qrupunu **tipoloji və funksional aspektlərdən** nəzərdən keçirək.

Birinci qrup: bəylər və dəlilər

"Dədə Qorqud" bəyləri və "Koroğlu" dəliləri arasında fərqlər və oxşarlıqlar mövcuddur.

Mövzu	Oğuz bəyləri	Dəlilər
İctimai mövqe	Oğuz bəyləri siyasi və hərbi gücə sahibdirlər, tayfa rəhbərləridir.	Dəlilər sosial nizamdan kənardadırlar, əsasən üsyançıdırlar.
Dəyərlər və ideallar	Ənənə və qanunlar əsasdır. Oğuz dünyasının bütövlüyünü qoruyurlar.	Azadlıq və ədalət əsasdır. Zülmə qarşı çıxırlar.
Baş qəhrəmanın rolu	Eposda birləşdirici baş qəhrəman yoxdur. Qazan xan – Oğuz elinin sağ qanadının rəhbəridir. Onun ordusundakı bəylər Oğuz birliyinin əsas dayəğıdır. Alp Aruz – Oğuz elinin sol qanadının başçısıdır.	Koroğlu – Çənlibelin rəhbəridir. Dəlilər ona sədaqət göstərirlər, lakin sərbəstdirlər.
Fərdi igidlik	Bamsı Beyrək, Dəli Domrul, Qaraca Çoban, Uruz və s. fərdi qəhrəmanlıq nümunələridir. Onlar şəxsi igidlikləri ilə fərqlənirlər.	Koroğlu, Dəli Həsən, Eyvaz, Dəmirçioğlu və digər dəlilər tək və qrup halında döyüşürlər, əsasən kollektiv şəkildə qəhrəmanlıq nümayiş etdirirlər.
Dövlət və hakimiyyətə münasibət	Bayandır xan, Qazan və digər oğuz bəyləri dövlətin qorunmasını əsas məqsəq sayır. Onlar birliyi saxlayan aparıcı qüvvədirlər.	Dəlilər dövlətə qarşı çıxır, üsyan edirlər. Onlar anti-feodal qəhrəmanlar kimi təsvir olunurlar.

Nəticə

- **Oğuz bəyləri** – dövlətin və oğuz ənənəsinin simvoludur, tayfa birliyini qoruyurlar.
- **Dəlilər** – üsyançı qəhrəmanlardır, ədalətsiz sistemə qarşı mübarizə aparırlar.
- **Baş qəhrəmanların fərqi:** Qazan xan birləşdirici liderdir, Koroğlu isə üsyançı başçıdır.

İkinci qrup, Düşmənlər: Şöklü Məlik – Paşalar və Xanlar.

Mövzu	Şöklü Məlik və Qeyri-oğuz bəyləri	Paşalar və Xanlar
Düşmənin statusu	Xarici düşmənlərdir	Ölkədaxili zalım idarəçilərdir
Mübarizənin xarakteri	Oğuzların varlığını qorumaq uğrunda döyüşlər aparılır. Xarici basqınların qarşısı alınır.	Xalqın azadlığı uğrunda üsyan. Feodal zülmünə qarşı savaşı.
Əsas düşmənin simvolik anlamı	Oğuz türklərinin etnik kimliyinə, varlığına qarşı təhlükədir	Sosial ədalətsizliyin və zülmün təmsilçisidir
Düşmənin məğlub edilməsi	Qəhrəmanlıq döyüşləri nəticəsində məhv edilir. Oğuz igidləri onları öldürür.	Paşalar və xanlar məğlub edilsə də, sistem dağılmır, dövrü üsyanlar olur.
Düşmənlərə əsas mesajı	Oğuz birliyini dağıtmasına imkan verməmək.	Zülmə və ədalətsizliyə qarşı daimi mübarizə aparılacaq.

Nəticə

- Şöklü Məlik və digər düşmənlər Oğuz cəmiyyətinə qarşı xarici təhlükəni təmsil edir.
- Paşalar və xanlar isə xalqın içindəki zülmü simvolizə edirlər.
- “Dədə Qorqud” eposunda əsas mübarizə elin milli kimliyini, varlığını qorumaqdır, Koroğlu dastanında isə ədalət uğrunda sosial mübarizədir.

Üçüncü qrup: qadın obrazlarının müqayisəsi

Burla Xatun – Nigar xanım

Xüsusiyyətlər	Burla Xatun ("Dədə Qorqud")	Nigar Xanım ("Koroğlu")
Statusu	Xanlar xanl Bayandur xanın qızı, Qazan xanın arvadıdır. Oğuz elinin anası hesab edilir.	Xotkarın qızı, Koroğlunun həyat yoldaşıdır. Dəlilərə analıq edən xanımadır.
Obrazın funksiyası	Dövlətçilik, ənənə və ailə dəyərlərini qorumaq.	Sevgi və sədaqət rəmzidir, Koroğlunun mübarizəsinə dəstək verir.
Qadının gücü	Döyüşkən və ağıllıdır, yoldaşına dəstək verir, düzgün qərarlarında mühüm rol oynayır. Fiziki döyüşlərdə iştirak etmir.	Emosional dəstəyi ilə önə çıxır, yeri gələndə fiziki döyüşlərə qatılır.
Obrazın əsas rolu	Tayfanın birliyini qoruyur, ağıllı məsləhətləri ilə mühüm rol oynayır.	Koroğlunun həyatının mənəvi dayaqıdır, həmişə sadıqlıq, sədaqət nümayiş etdirir.

Banu Çiçək – Telli xanım, Məhbub xanım

Xüsusiyyətlər	Banu Çiçək ("Dədə Qorqud")	Telli Xanım, Məhbub xanım ("Koroğlu")
Fiziki güc	Döyüşkəndir, ox atır, at oynadır, kişilərlə bərabər mübarizə aparır.	Romantik və emosionaldırlar, lazım olanda fiziki güc nümayiş etdirirlər.
Sevgi və azadlıq	Bamsı Beyrəyə olan sevgisi azad qərarla formalaşır, özü seçim edir.	Sevgidə fəallıq göstərmirlər, azadlığa meyllidirlər, saraylardan qaşmaq arzusu ilə yaşayırlar
Qəhrəmanla münasibət	İgidlik və bərabərlik üzərində qurulub.	Romantik dəstək və vəfalılıq üzərində qurulub.

Nəticə:

• **Banu Çiçək, Selcan Xatun** – Ağıllı, iradəli, igid kişilərlə bərabər hərəkət edən bir obrazdır.

• **Telli xanım və Məhbub xanım** –Emosionaldırlar və qəhrəmanlığına heyrandırlar.

Qadın obrazlarının xarakterik cəhətləri

Mövzu	"Dədə Qorqud"da	"Koroğlu"da
Qəhrəmanlıq və döyüşkənlik	Döyüşkən, igid, kişilərlə bərabər şücaət göstərirlər.	Qəhrəmanlığa, ədalət uğrunda üsyana dəstək verirlər, duyğusaldırlar.
Sevgi və sadıqlıq	Sadıqlıq əsasdır və öz sevgilərini açıq göstərirlər.	Romantik və passiv sevgi nümayiş etdirirlər.
Cəmiyyətə təsir	Dövlətçilik və ailə institutunu qoruyurlar.	Qəhrəmanın əsas dayağı kimi çıxış edirlər.

Nəticə

• **"Dədə Qorqud"** eposunda qadınlar daha aktiv və döyüşkəndirlər.

• **"Koroğlu"** dastanında isə qadınlar qəhrəmanların mənəvi dayağı kimi təsvir olunurlar.

• **Hər iki dastanda qadınlar** güclü iradəyə malikdirlər, "Dədə Qorqud" eposundakı qadınları mübarizənin birbaşa iştirakçı olurlar, "Koroğlu" dastanındakı qadınları isə dəlilərə mənəvi güc verən simvolik obrazlardır.

Aparığımız tipoloji müqayisələr türk epos ənənsinin dövrün sosial reallıqları və qəhrəmanlıq idealları ilə uzlaşdığını nümayiş etdirir.

ƏDƏBİYYAT

1. Kitabı-Dədə Qorqud, Əsil və sadələşdirilmiş mətn. B., "Örnək" nəşriyyatı, 2004, 376 s.
2. Kitabı-Dədə Qorqud ensiklopediyası, II cild, Bakı, Yeni şəşrlər evi , 2000,
3. Kitabı-Dədə_Qorqud_ensiklopediyası, II cild, Bakı, Yeni şəşrlər evi , 2000, 568 s.
4. Koroğlu. Azərbaycan qəhrəmanlıq eposu. B., "Lider" nəşriyyatı, 2005, 552 s.
5. Qafarlı R. Türk-oğuz eposunda mifoloji kon-tinium. Eposun "uzunluq toposları" Mifoloji dünya modelinin kəmiyyət strukturu. Dədə Qorqud araşdırmaları" toplusunda. Sayı 2, B., ADPU-nun nəşri, 2013, s. 4-50.
6. Каррыев Б.А. Эпические сказания о Кер-оглы у тюркоязычных народов. — Наука, Главная редакция восточной литературы, М., 1968, с. 5.

